

Tilburg University

Doe-het-zelf tussen consumptieve diensverlening en zwarte sector

van Ours, J. C.; Gerritsen, E.

Publication date:
1988

[Link to publication in Tilburg University Research Portal](#)

Citation for published version (APA):

van Ours, J. C., & Gerritsen, E. (1988). *Doe-het-zelf tussen consumptieve diensverlening en zwarte sector*. OSA.

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

DOE-HET-ZELF TUSSEN CONSUMPTIEVE
DIENSTVERLENING EN ZWARTE SECTOR

door
J.C. van Ours
E. Gerritsen

OSA-werkdocument nr. W 56, december 1988.

Jan van Ours is werkzaam bij de Vrije Universiteit te Amsterdam, Vakgroep Algemene Economie. Tevens verricht hij werkzaamheden ten behoeve van de OSA. Elise Gerritsen studeert econometrie aan de Universiteit van Amsterdam en was ten tijde van het onderzoek als onderzoeksassistente werkzaam bij de OSA.

Verkoopprijs f 16,-

Exemplaren van deze uitgave zijn schriftelijk of telefonisch te bestellen bij Distributiecentrum Overheidspublikaties (DOP), Postbus 20014, 2500 EA Den Haag, telefoon 070 - 789 885 onder vermelding van afleveringsadres en ISBN nummer 90 346 1819 6.

INHOUDSOPGAVE

	<u>Blz.</u>
1. INLEIDING	1
2. DOE-HET-ZELF EN ZWARTE DIENSTVERLENING	
2.1 Inleiding	3
2.2 Macro-economische betekenis	4
2.3 De OSA-enquête "Huishoudelijke activiteiten"	7
2.4 Conclusies	11
3. HET KEUZEGEDRAG VAN HUISHOUDENS	
3.1 Inleiding	13
3.2 Woningonderhoud	
3.2.1 Binnenshuis schilderen en behangen	17
3.2.2 Kleine reparaties aan huis	20
3.3 Autoreparaties	22
3.4 Dameskappersdiensten	26
3.5 Dameskleding	28
3.6 Conclusies	31
4. BESPAREN VIA DOE HET ZELF?	
4.1 Inleiding	34
4.2 Consumptieve uitgaven	35
4.3 De invloed van doe-het-zelven	36
4.4 Conclusies	38
5. SAMENVATTING EN CONCLUSIES	40
SUMMARY	43
BIJLAGEN:	
1. Omschrijving van bij de enquête gehanteerde begrippen	
2. Multinomiale logitanalyse	

TEN GELEIDE

In haar opeenvolgende programma's heeft de OSA regelmatig aandacht besteed aan de betekenis van de informele en zwarte economie voor de arbeidsmarkt. Zo is in een recente studie de vraag aan de orde gesteld naar de verschillen in prijsvorming en prijsniveau tussen de formele en informele (witte en zwarte) arbeidsmarkt (*). Daarmee werd met name licht geworpen op de vraag of deze verschillen zo groot zijn, dat verlaging van belastingen en andere collectieve heffingen de bestaande écarts toch niet kunnen overbruggen dan wel dat veranderingen in fiscale regimes de prijzen voor arbeid op de formele en informele markten dichterbij elkaar zouden kunnen brengen. Daarnaast wordt in genoemde studie een karakterisering gegeven van niet alleen aanbieders, maar ook van vragers van zwarte arbeid.

Onderzoek van de zwarte arbeidsmarkt is overigens veelal sterk gericht geweest op aanbodsaspecten. De vraagkant pleegt betrekkelijk weinig aandacht te krijgen. Deze is dan ook ingewikkelder in die zin dat voor bepaalde diensten verschillende alternatieven bestaan, zoals de zwarte sector, doe-het-zelf activiteiten en onbetaalde dienstverlening door vrienden en bekenden. Op het punt van dienstverlening beschikt de consument dan ook over een bepaald, zij het beperkt, assortiment aan keuzemogelijkheden. Met name in tijden van koopkrachtverlies zouden mensen hiervan gebruik kunnen maken om hun consumptiemogelijkheden op peil te houden.

In het onderhavige rapport wordt verslag gedaan van een analyse van het keuzegedrag van huishoudens uit deze mogelijkheden. Het blijkt dat door hoog inkomen, hoge opleiding en wonend op het platteland consumptie in de formele sector wordt bevorderd, terwijl huishoudens in grote steden met een laag inkomen en een jongere, laag opgeleide kostwinner relatief weinig formeel consumeren.

Opvallend is voorts de zelfstandige betekenis van doe-het-zelf activiteiten. Deze berusten eerder op een zeer specifieke geneigdheid tot dit soort werkzaamheden dan een instelling om zich te compenseren voor een laag inkomen en daarmee gepaard gaande geringe koopkracht.

Dit rapport verruimt heel duidelijk het inzicht in de verscheidenheid aan factoren op grond waarvan huishoudens in hun consumptieve diensten voorzien. Financiële overwegingen zijn niet de enige factoren; ook de fysieke condities van de gezinsleden, de neiging tot doe-het-zelf activiteiten, de woonomgeving en wellicht bekendheid met het zwarte aanbod, bepalen het gedrag.

Aldus hebben we met een tamelijk complex geheel te maken. Het rapport roept een beeld op van betrekkelijk autonoom gedrag. In deze zin levert de studie beleidsrelevante inzichten op. Met name lagere inkomensgroepen zijn voor een deel van hun dienstverlening afhankelijk van het (veel goedkopere) aanbod in de zwarte sector. In het eerder genoemde OSA-rapport werd vastgesteld dat het verschil tussen de formele en de informele arbeidsuurprijzen zo groot is dat een realistisch te achten verlaging van de collectieve lastendruk deze verschillen slechts in geringe mate zal verminderen.

Beide studies leveren aldus aanwijzingen op, dat niet alleen het beschikbare arbeidsaanbod voor zwarte dienstverlening een belangrijke factor is waardoor zwarte arbeid tot stand komt, maar juist ook de sterke druk vanuit de vraagkant. Tevens zijn er indicaties dat vanwege deze vraagbepaaldheid het moeilijk is om door middel van overheidsbeleid dit verschijnsel terug te dringen. Het prijsverschil tussen de formele en informele zwarte markt is immers veelal groot en grote delen van de laagste inkomensgroepen beschikken nauwelijks over alternatieven voor zwarte dienstverlening.

Dr. H.A. van Stiphout,
directeur OSA.

(*) C.C. Koopmans, De informele arbeidsmarkt, OSA-voorstudie V 27,
juli 1988

1. INLEIDING

Consumptieve dienstverlening wordt gekenmerkt door een arbeidsintensief en veelal kleinschalig productieproces, een geringe kapitaalbehoefte en een lage toetredingsdrempel. Mede hierdoor staat een deel van de consumptieve dienstverlening bloot aan concurrentie met doe-het-zelf activiteiten en zwarte dienstverlening. Beide "uitwijkmogelijkheden" geven een huishouden de gelegenheid goedkoper in bepaalde diensten te voorzien. Of een huishouden van deze gelegenheid gebruik zal maken hangt af van een groot aantal factoren: de sociaal-economische positie van het huishouden, het aanwezige vakmanschap, de fysieke conditie van de gezinsleden, het bezit van specifieke gereedschappen, de prijsverhouding tussen zwarte en formele dienstverlening, de voorkeuren van de gezinsleden, de mogelijkheid van zwarte dienstverlening gebruik te kunnen maken, enzovoorts.

Onderzoek naar het keuzegedrag van huishoudens omtrent de wijze waarop zij voorzien in hun behoeften aan consumptieve dienstverlening is voor de OSA van belang, omdat dit keuzegedrag bepalend is voor de ontwikkeling van de werkgelegenheid in de consumptieve dienstensectoren.

Over de aard en de omvang van de zelfwerkzaamheid van huishoudens zijn weinig gegevens beschikbaar, die inzicht geven in het keuzegedrag van huishoudens. Voor zover er informatie aanwezig is, heeft deze betrekking op specifieke terreinen of is het moeilijk met deze informatie een verband te leggen tussen zelfwerkzaamheid en bijvoorbeeld consumptie in de formele sector. Eenzelfde lacune betreft de kennis omtrent de consumptie van zwarte dienstverlening. Om aan deze leemtes in de kennis tegemoet te komen is in opdracht van de OSA in april 1985 een enquête gehouden onder ruim 2000 huishoudens, waarbij deze bevraagd werden over hun doe-het-zelf activiteiten en hun consumptieve uitgaven, al dan niet in de zwarte sector.

Over de uitkomsten van de OSA-enquête "Huishoudelijke activiteiten" zijn inmiddels twee publikaties verschenen (1). In de onderhavige studie wordt op deze resultaten voortgebouwd.

Dit rapport is als volgt ingedeeld. In hoofdstuk 2 wordt in eerste instantie aangegeven wat de macro-economische betekenis is van het doe-het-zelf en de zwarte dienstverlening. Vervolgens wordt ingegaan op de OSA-enquête "Huishoudelijke activiteiten".

In hoofdstuk 3 wordt het keuzegedrag van huishoudens geanalyseerd ten aanzien van een viertal categorieën: woningonderhoud, autoreparaties, dameskapper en kleding. Het keuzegedrag wordt geanalyseerd met behulp van een multinomiaal logitmodel (2). De algemene opzet van de analyse en de gehanteerde verklarende variabelen worden beschreven in de inleidende paragraaf. In de daaropvolgende paragrafen worden per categorie de analyseresultaten besproken. In de slotparagraaf van hoofdstuk 3 worden enkele algemene conclusies getrokken ten aanzien van het keuzegedrag van huishoudens.

In hoofdstuk 4 wordt ingegaan op de consumptieve uitgaven in de categorieën die ook in hoofdstuk 3 aan de orde zijn geweest. Getracht wordt aan te geven of, en zo ja in welke mate, huishoudens op hun uitgaven kunnen besparen door doe-het-zelf activiteiten.

In hoofdstuk 5 ten slotte worden de resultaten van de studie samengevat en de belangrijkste conclusies geresumeerd.

Noten bij hoofdstuk 1

- (1) J.C. van Ours, "Huishoudelijke produktie als economische buffer?", ESB 30-4-1986, blz. 424-430 en J.C. van Ours, R. Kunnen, A.M. de Voogd-Hamelink, Huishoudelijke activiteiten en gezinsconsumptie, OSA-werkdocument W 30, november 1986
- (2) Hierbij is gebruik gemaakt van de PC-versie van het door J.A. Doornik geschreven computerprogramma LOGITJD, ter beschikking gesteld door de Stichting voor Economisch Onderzoek van de Universiteit van Amsterdam.

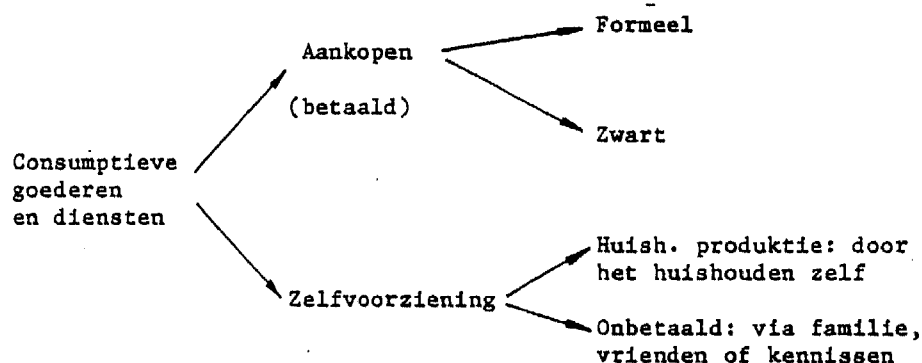
2. DOE-HET-ZELF EN ZWARTE DIENSTVERLENING

2.1 Inleiding

Huishoudens kunnen op verschillende manieren voorzien in hun behoeften aan consumptieve goederen en diensten. Deze kunnen worden aangekocht of via zelfvoorziening verkregen. Ten aanzien van de aankopen kan een onderscheid worden gemaakt tussen aankopen in de formele en die in de zwarte sector. Ten aanzien van de zelfvoorziening kan een onderscheid worden gemaakt tussen de huishoudelijke produktie en de onbetaalde zelfvoorziening, waarvan sprake is indien goederen of diensten gratis worden verkregen via bijvoorbeeld familie, vrienden of kennissen.

De keuzemogelijkheden die huishoudens hebben om te voorzien in hun behoeften aan goederen en diensten zijn schematisch weergegeven in figuur 2.1.

Figuur 2.1 Keuzemogelijkheden voor huishoudens om te voorzien in hun consumptieve behoeften

In het huishouden worden vele activiteiten verricht waaraan een economische betekenis kan worden toegekend. Te denken valt hierbij aan het verbouwen van groenten, het maken, herstellen en wassen van kleding, het schoonmaken van de woning, het repareren van de auto, enzovoorts. Dat deze specifieke activiteiten een economische betekenis hebben zal door weinigen worden betwist, omdat ze concurreren met goederen en diensten die ook via "de markt" aangekocht kunnen worden. De vraag hoe groot deze betekenis is, is minder gemakkelijk te beantwoorden. Hiervoor is een waarderingsmaatstaf nodig, die op zich aanleiding kan geven tot controversen. Van andere activiteiten is minder duidelijk of er een economische betekenis aan toegekend dient te worden. Te denken valt hierbij aan activiteiten in de doe-het-zelf sfeer, die niet alleen of zelfs in het geheel niet worden ondernomen vanuit economische overwegingen, maar die worden ondernomen omdat men aan de activiteit zelf bevrediging ontleent.

Bij het bepalen van de economische betekenis van de huishoudelijke produktie doen zich twee problemen voor: de afbakening en de meting. Het afbakeningsprobleem heeft betrekking op de moeilijkheid een exacte definitie van huishoudelijke produktie te formuleren. Het meetprobleem staat hier althans voor een deel los van, aangezien zelfs bij een exacte definitie nog niet gemakkelijk eenduidige meeteenheden gehanteerd kunnen worden.

In dit rapport wordt de vraagstelling in de OSA-enquête "Huishoudelijke activiteiten" als uitgangspunt voor de analyse genomen en wordt voorbijgegaan aan afbakenings- en meetproblemen.

Bij gebruikmaking van zwarte dienstverlening consumeert men diensten geproduceerd met zwarte arbeid. Onder zwarte arbeid wordt verstaan de arbeid die voor derden wordt verricht tegen betaling, waarbij de daaraan gekoppelde verplichtingen op het gebied van belastingen of sociale verzekeringswetgeving niet worden nageleefd. Zwarte arbeid komt voor in verschillende vormen. Lambooy en Renooy onderscheiden binnen de zwarte sector drie typen zwarte arbeid (1):

- Gekoppelde zwarte arbeid, die wordt verricht binnen formele kaders, met name bedrijven. De zwarte arbeid wordt verricht door werkgevers of werknemers, waarbij de inkomsten toevallen aan het betreffende bedrijf;
- Semi-autonome zwarte arbeid, die wordt verricht door derden ten behoeve van een formeel bedrijf of een formele instantie, bijvoorbeeld via koppelbazen en delen van het thuiswerk;
- Autonome zwarte arbeid, die direct op de consument gericht is, verricht door bijvoorbeeld de "klussers", de "zwarte" kappers en dergelijke.

In de onderhavige studie is alleen de laatste verschijningsvorm van de zwarte arbeid van belang, de zwarte arbeid waarvan de resultaten rechtstreeks aan de consument ter beschikking staan. Wanneer hier wordt gesproken van gezinsconsumptie in de zwarte sector wordt bedoeld: consumptie van goederen en diensten voortgebracht met behulp van "autonome" zwarte arbeid.

2.2 Macro-economische betekenis

Over de omvang van de zwarte dienstverlening aan huishoudens bestaat geen duidelijk beeld. Volgens schattingen van de Interdepartementale Stuurgroep Misbruik en Oneigenlijk Gebruik (ISMO) had de zwarte dienstverlening in 1980 een waarde van tenminste f 2,1 miljard (2). Onder particuliere dienstverlening verstaat de ISMO het verrichten van werkzaamheden c.q. het verlenen van diensten door particulieren (d.w.z. personen die geen handelaar, winkelier of andere ondernemer zijn) voor hoofdzakelijk andere particulieren (gezinshuishoudingen, kleine zelfstandigen). Als voorbeelden van werkzaamheden en diensten worden genoemd: onderhouds- en reparatiewerkzaamheden aan de woning (witten, schilderen, behangen, timmeren, metselen, loodgieterswerk,

tuinonderhoud of glazenwassen), lichaamsverzorging (kapper, pedicure), huishoudelijke hulp, kamerverhuur, privé-lessen.

Een overzicht van de schattingen van het ISMO wordt gegeven in tabel 2.1.

Tabel 2.1 Omvang van de zwarte (consumptieve) dienstverlening
(mln gld)

Werksters	800
Woningonderhoud	570
Kamerverhuur	200
Reparatiediensten	150
Kappersdiensten	100
Diversen	300
	2120

Bron: ISMO-rapport

Ook uit ander onderzoek kan een indruk worden verkregen van de omvang van de zwarte dienstverlening. Over de economische betekenis van de huishoudelijke activiteiten is veel minder bekend.

Wat betreft de kappersdiensten geldt dat sinds de jaren vijftig de formele dienstverlening in toenemende mate concurrentie heeft ondervonden van doe-het-zelf activiteiten. De introductie van het elektrisch scheerapparaat, de haarföhn, droogkap, krulsets e.d. was hier debet aan. De omvang van het zelf kappen is echter zeer moeilijk vast te stellen (3).

Meer is bekend over de invloed van beunhazen. Opgemerkt zij dat beunhaaskappers zich niet noodzakelijkerwijs onttrekken aan belasting- en premieafdrachten. Beunhazen onderscheiden zich in de eerste plaats van officiële bedrijven doordat ze niet over de vereiste vakdiploma's en vestigingsvergunning beschikken. De in vergelijking met het reguliere kappersbedrijf lage prijs die ze in rekening brengen, wordt evenwel in het algemeen aan zwart werk toegeschreven.

Volgens een schatting van het ministerie van Economische Zaken waren er in 1985 8.500 beunhaaskappers. Volgens schattingen van de ANKO waren dit er in 1983 4.000, die een gezamenlijke omzet van 150 à 200 miljoen gulden hadden. Dat zou betekenen dat ca. 17% van de totale consumptieve bestedingen aan kappersdiensten bij beunhazen werd gedaan (4).

Naar de uitgaven voor woningonderhoud en -verbetering is in 1981 een onderzoek uitgevoerd door het CBS (5). Van de opgegeven kosten voor woningonderhoud en -verbetering bleek 7% zwart te zijn geweest tegen 87% wit en 6% onbekend. Van de opgegeven loonkosten was 67% wit en 33% zwart. Zwarte lonen werden vooral uitbetaald voor schilders- en behangerswerk en voor verbetering en verfraaiing (stucadoorswerk, tegelwerk, installatie en onderhoud van keuken, centrale verwarmingsinstallatie, elektriciteitswerk en dergelijke) en in mindere mate voor aan- en verbouwwerkzaamheden en overige activiteiten (bijvoorbeeld tuinaanleg en -onderhoud). Van de onderzochte werkzaamheden werd 63% zelf gedaan, 2% door de

respondent samen met iemand anders en 35% van de werkzaamheden liet men door derden doen. Van de betrokken bedragen werd 35% aan doe-het-zelf materiaal besteed. Van de huishoudens die onderhouds- en verbeteringswerkzaamheden hadden laten uitvoeren, had 23% een of meer werkzaamheden zwart laten verrichten.

Baartmans, Meijer en Van Schaik constateren dat de laatste 15 jaren de verhouding tussen het formele en informele woningonderhoud is veranderd. Bedroeg de omvang van het informele woningonderhoud (gemeten in omzet van de doe-het-zelf branche) in 1970 nog 41% van het formele woningonderhoud, in 1975 was dat 74% en in 1980 98% (omzet doe-het-zelf branche plus schatting zwarte persoonlijke dienstverlening op het gebied van woningonderhoud) (6).

Voor onderhouds- en reparatiewerkzaamheden aan de auto kan de automobilist zich wenden tot branche-bedrijven, specialisten en niet-branche-bedrijven. De eerste twee categorieën behoren tot de formele economie. Tot de niet-branche-bedrijven worden gerekend de automobilist zelf en particulieren. Particulieren die garagewerkzaamheden voor derden verrichten, beschikken veelal niet over vereiste vakdiploma's en vestigingsvergunningen en staan derhalve als "beunhazen" bekend. Dit houdt echter niet automatisch in dat ze zwartwerkers zijn in de zin, dat ze niet aan de belasting- en/of premieverplichtingen voldoen. Uit onderzoeken van de BOVAG (7) blijkt dat tussen 1975 en 1981 het aantal onderhouds- en reparatiewerkzaamheden aan de auto is teruggelopen en dat het aantal werkzaamheden bij particulieren en door de automobilist zelf verricht is gestegen. In 1981 liet 10% van de automobilisten onderhouds- en reparatiewerkzaamheden door particulieren uitvoeren, terwijl nog eens 10% de reparatie- en 11% de onderhoudswerkzaamheden zelf uitvoerde. Tussen 1975 en 1981 werd door consumenten 13% meer auto-artikelen gekocht om zelf te monteren. Vooral de aankoop van banden en uitlaten vertoonde een sterke stijging. Het marktaandeel van de niet-branche-bedrijven in autoreparatie en -onderhoud bedroeg in 1981 27,5%. Alleen voor garantiewerk, de gratis eerste beurt, grote onderhoudsbeurten en banden monteren was het marktaandeel van de niet-branche-bedrijven laag.

Een indicatie van de mate waarin het zelf maken van kleding voorkomt kan ontleend worden aan tabel 2.2 (8). Uit deze tabel blijkt dat 40-50% van de vrouwelijke bevolking van 15 jaar en ouder wel eens zelf een kledingstuk maakt. Wat betreft de motieven blijkt niet alleen het economische, maar ook het creatieve aspect van belang te zijn. Vooral kleding met een grote "modieuze lading" blijkt zelf te worden gemaakt (9).

Naast het fragmentarisch onderzoek zijn er ook pogingen ondernomen de informele economie (huishoudelijk, zwart en onbetaald) te incorporeren in een macro-economisch model. In de studie van Verbruggen (10) gebeurt dit partieel door in afzetrelaties voor de dienstensector proxy-variabelen op te nemen voor de informele sectoren, zoals de belasting- en premiedruk van werknemers en de prijsverhouding ten opzichte van andere sectoren. Volgens de auteur heeft het vanwege de gestegen belasting- en sociale premiedruk in de tijd toegenomen prijsverschil tussen de formele en informele consumptie de consumptie van formele diensten negatief beïnvloed.

Tabel 2.2 Het zelf maken van kleding; 1947-1977
(% van de betreffende bevolking^{a)})

	1947	1967	1972	1977
Kleding		46	44	
Nieuwe japonnen	30			34
Kinderkleding	29			28

Bron: NV v/h Nederlandse Stichting voor Statistiek, Dertig jaar later; de Nederlandse consument in 1947 en 1977, Den Haag 1978

Q.J. Munters, Stijgende en dalende cultuurgooederen, Alphen aan den Rijn, Samson, 1977

- a) 1947, 1977: vrouwelijke bevolking van 18 jaar en ouder
1967, 1972: vrouwelijke bevolking van 15 jaar en ouder; de vraagstelling had betrekking op de laatste 6 maanden vóór ondervraging.

In de studie van Graafland (11) wordt de informele economie volledig opgenomen in een macro-economisch model. In dit model worden ook terugkoppelingseffecten van het zwarte circuit naar de formele sector in de vorm van onderlinge leveringen en additionele consumptieve uitgaven, gefinancierd met zwart inkomen, gemodelleerd. Deze terugkoppelingseffecten blijken zo sterk te zijn dat de invloed van de informele economie op de formele economie zeer beperkt is. Deze conclusie is in lijn met de bevindingen van Mulder (12).

2.3 De OSA-enquête "Huishoudelijke activiteiten"

De OSA-enquête "Huishoudelijke activiteiten" is in april 1985 gehouden onder ruim 2000 huishoudens. In deze enquête zijn aan huishoudens vragen gesteld omtrent 16 consumptiecategorieën in de sfeer van de huishoudelijke dienstverlening, gebruiks- en verbruiksgoederen, reparatiediensten, woningonderhoud. In eerste instantie is gevraagd of een huishouden aan de betreffende consumptie heeft deelgenomen. Vervolgens is gevraagd naar de wijze waarop dit heeft plaatsgevonden, waarbij in het algemeen een onderscheid is gemaakt tussen vier mogelijkheden: zelf gedaan, onbetaald verkregen, formeel betaald, en zwart betaald. Ten slotte is gevraagd naar de omvang van de uitgaven in betreffende categorie, waarbij in het geval van aankopen is gevraagd naar de totale uitgaven en bij "huishoudelijk" en "onbetaald" naar de materiaalkosten, indien daarvan sprake kan zijn.

De structuur van de vraagstelling is per consumptiecategorie ongeveer hetzelfde. De specifieke vraagstelling verschilt echter waar het de omschrijving betreft van de keuzemogelijkheden. Dit hangt vooral samen met de moeilijkheid zwarte consumptie af te bakenen ten opzichte van formele consumptie. Zo is het consumenten niet altijd duidelijk of er al dan niet sprake is van zwarte

consumptie, terwijl er in geval dat zwarte consumptie als zodanig wordt onderkend in de beantwoording ontwijkend gedrag kan ontstaan. Daarom is niet rechtstreeks gevraagd naar "zwarte" consumptie, maar is gekozen voor een omschrijving die dicht bij "zwart" in de buurt komt. Zo is bijvoorbeeld vaak gevraagd of tegen betaling door een klusjesman een activiteit is verricht dan wel "door iemand tegen betaling", hetgeen onderscheiden werd van door een formeel bedrijf tegen betaling verrichte activiteiten.

Enkele uitkomsten van de OSA-enquête, voor zover deze betrekking hebben op de in deze studie relevante consumptiecategorieën, zijn weergegeven in tabel 2.3.

Uit deze tabel blijkt onder andere dat de deelname aan de consumptie per categorie nogal uiteenloopt, ondanks dat de periodes waarop de vraagstelling betrekking had verschillend zijn. Van een extreem lage deelname is sprake in de categorie "grote reparaties aan het huis". Reparaties aan duurzame consumptiegoederen - met uitzondering van de auto - en woningonderhoud laten eveneens een lage deelname zien, ondanks de betrekkelijk lange periode waarover gevraagd werd.

Wat betreft de wijze waarop in een bepaalde consumptie is voorzien, doen zich grote verschillen voor, zo blijkt uit tabel 2.3. Schilderwerk binnenshuis en buitenshuis worden overwegend door het huishouden zelf verricht. In schoenreparaties en reparaties van beeld- of geluidsapparatuur wordt veelal voorzien via de formele sector. In een groot aantal consumptiecategorieën komen ook formeel en huishoudelijk in meer gelijke verhoudingen naast elkaar voort, namelijk voor (dames)kappersdiensten, reparaties van huishoudelijke apparatuur, autoreparaties en reparaties in en om de woning.

Onbetaalde hulp krijgen huishoudens vooral bij het binnenshuis schilderen of behangen en bij kleine reparaties in huis. Van zwarte diensten wordt voor geen van de onderscheiden mogelijkheden op grote schaal gebruik gemaakt. Het hoogst is het gebruik hiervan bij grote reparaties aan het huis en bij kappersdiensten. Ook bij een aantal reparatiediensten is het aandeel van de huishoudens dat zwart consumeert relatief hoog.

Globaal genomen geldt dat met een toenemende complexiteit van de activiteiten de produktie minder vaak door het huishouden zelf wordt verricht. Wanneer weinig vaardigheden vereist zijn, vindt de produktie vooral binnen de huishouding plaats: schilderen, kleine reparaties aan de woning. Activiteiten waarvoor veel (ambachtelijke) kennis vereist is, zoals het maken en repareren van gebruiksgoederen, vinden vooral in de formele sector plaats.

De som van de percentages over de verschillende keuzemogelijkheden geeft een indruk van de mate waarin huishoudens exclusief dan wel op meerdere wijze tegelijk in de betreffende goederen en diensten voorzien. Ook hierin kan bij benadering een tweedeling worden aangebracht.

Voor onderhoud van de woning komt de som van de percentages over de keuzemogelijkheden nauwelijks boven de 100%. Blijkbaar doen huishoudens dit of volledig zelf of ze maken volledig gebruik van onbetaalde of betaalde dienstverlening. Vooral het zelf doen komt

Tabel 2.3 ENKELE UITKOMSTEN VAN DE OSA-ENQUETE "HUISHOUDELIJKE ACTIVITEITEN" VAN APRIL 1985

Consumptie categorie	Aantal huishoudens	Bevraagde periode	Deelname		Keuze c)				Totaal	Gem. uitgaven d) (gld/huishouden)				
			Aantal	% b)	F	H	O	Z		F	H	O	Z	
Woningonderhoud														
Binnenshuis schilderen														
of behangen	2127	jaar	895	42	5	80	21	6	112	23	42	10	9	
Schilderwerk buitenshuis	920	jaar	317	34	9	79	8	6	102	57	20	2	21	
Grote reparaties aan huis	918	jaar	113	12	53	26	12	19	110	101	10	16	27	
Kleine reparaties aan huis	2126	half jaar	593	28	26	60	18	7	111	13	6	2	3	
Reparatiediensten														
Schoenreparaties	1986	drie maanden	898	45	89	17	2	15	123	22	-	-	3	
Rep. elek.huish. apparatuur	2122	jaar	525	25	48	40	14	10	112	10	2	0	1	
Rep. beeld- of geluidsapp.	2124	jaar	463	22	68	10	11	15	104	13	0	0	2	
Autoreparatie en -onderhoud	1531	half jaar	1114	73	69	28	10	15	122	290	34	10	39	
Dameskapper	1546	maand	913	59	72	25	12	18	127	148	-	-	17	
Dameskleding	1547	maand	1075	69	73	49	7	3	132	792	166	50	15	

- a) Het aantal huishoudens verschilt in het algemeen per categorie doordat niet alle huishoudens op alle vragen een antwoord hebben gegeven; bij "dameskapper" is het aantal huishoudens laag doordat een inleidende vraag met betrekking tot de gezinssamenstelling slecht is geïnterpreteerd; over "autoreparaties" is alleen gevraagd aan autobezitters, over "buitenshuis schilderen" en "grote reparaties aan huis" is alleen aan woningbezitters gevraagd.
- b) In % van het aantal ondervraagde huishoudens
- c) In % van de aan de betreffende consumptie deelnemende huishoudens
- d) Berekend op jaarbasis over het totaal aantal ondervraagde huishoudens (zie noot a)

bij deze activiteiten veel voor.

Voor autoreparaties is de som van de percentages aanzienlijk groter dan 100%. Dit gaat gepaard met een hoog aandeel van de formele sector. Blijkbaar zijn voor huishoudens die deze activiteiten zelf ondernemen, deze eerder aanvullend op dan een volledig substituut voor betaald of onbetaald verkregen goederen en diensten. Waarschijnlijk kan dit worden toegeschreven aan het uiteenlopende karakter van de werkzaamheden binnen elk van deze activiteiten. Voor de wat complexere werkzaamheden is hulp nodig, alleen de eenvoudige worden zelf verricht.

De in tabel 2.3 weergegeven consumptieve uitgaven zijn berekend op jaarbasis per gemiddeld - ondervraagd - huishouden. (Dus ongeacht of huishoudens aan de betreffende consumptie hebben deelgenomen). Hierdoor kunnen de consumptieve uitgaven in de verschillende categorieën met elkaar worden vergeleken.

Uit tabel 2.3 komt nadrukkelijk naar voren, dat de consumptieve uitgaven in de verschillende categorieën nogal uiteenlopen. Hieraan liggen verschillende oorzaken ten grondslag. De verschillen kunnen worden toegeschreven aan verschillen in deelname aan de consumptie per categorie of aan verschillen in keuze voor een bepaalde wijze om in de consumptie te voorzien. Zo blijken bijvoorbeeld weinig huishoudens via de zwarte sector in hun consumptieve behoeften te voorzien. Ook het soort uitgaven kan in de verklaring van de geconstateerde verschillen bijdragen. De uitgaven aan huishoudelijk en onbetaald hebben namelijk alleen betrekking op gemaakte materiaalkosten, die voor sommige activiteiten te verwaarlozen zijn.

De uitgaven in de formele sector blijken vooral groot te zijn voor "autoreparaties en -onderhoud". De uitgaven in de zwarte sector zijn betrekkelijk gering, relatief het grootst zijn ze in de categorieën "autoreparaties en -onderhoud", "grote reparaties aan het huis" en "schilderen buitenshuis".

In deze studie is ten aanzien van de keuzemogelijkheden waarover huishoudens beschikken bij de analyse een inperking aangebracht. De keuzemogelijkheid onbetaald is samengevoegd met huishoudelijk. Hiervoor geldt een combinatie van argumenten:

- Het onderscheid tussen beide keuzemogelijkheden is beperkt; in beide gevallen worden met onbetaalde arbeid door leden van of buiten een huishouden goederen en/of diensten voortgebracht;
- Bij "binnenshuis schilderen of behangen" en "kleine reparaties in huis" wordt bij onbetaald gevraagd naar werkzaamheden door of met behulp van familie, vrienden en kennissen. Dit maakt het onderscheid tussen huishoudelijk en onbetaald voor deze categorieën nog diffuser dan voor de andere.
- Verkennende analyses laten vergelijkbare resultaten zien voor de keuzes onbetaald en huishoudelijk.

De analyses in deze studie zullen voorlopig worden beperkt tot een vijftal consumptie categorieën, namelijk:

- Binnenshuis schilderen of behangen;
- Kleine reparaties in huis;

- Autoreparaties en -onderhoud;
- Dameskapper;
- Dameskleding.

Deze inperking is aangebracht omdat sommige categorieën een lage deelnamefrequentie hebben: aan bijvoorbeeld "grote reparaties aan het huis" namen in april 1985 slechts 113 huishoudens deel; aan "schilderwerk buitenshuis" 317 huishoudens.

2.4 Conclusies

De omvang van doe-het-zelf activiteiten is zeker op specifiek niveau moeilijk vast te stellen, zodat het ook moeilijk is de (macro-)economische betekenis ervan aan te geven.

Over de omvang van de zwarte dienstverlening zijn meer indicaties beschikbaar, alhoewel de ramingen uiteenlopen. Zwarte dienstverlening komt relatief veel voor bij kappersdiensten. Ook in het woningonderhoud komt zwarte dienstverlening voor, terwijl daarnaast hier doe-het-zelf activiteiten een grote rol spelen. Bij autoreparatiediensten spelen zwarte en doe-het-zelf activiteiten eveneens een rol van betekenis, maar neemt de formele dienstverlening nog steeds een belangrijke plaats in. Het zelf maken van kleding ten slotte komt ook regelmatig voor.

Globaal genomen geldt dat met een toenemende complexiteit van de activiteiten de produktie minder vaak door het huishouden zelf wordt verricht. Wanneer weinig vaardigheden vereist zijn, vindt de produktie vooral binnen de huishouding plaats: schilderen, kleine reparaties aan de woning. Activiteiten waarvoor veel (ambachtelijke) kennis vereist is, zoals het maken en repareren van gebruiksgoederen, vinden vooral in de formele sector plaats.

Het is zeker niet zo dat alle huishoudens steeds voor een enkelvoudig alternatief kiezen. Veel huishoudens voorzien op meerdere manieren in hun goederen en diensten. Bij benadering kan hierin een tweedeling worden aangebracht.

Voor onderhoud van de woning komt de som van de percentages over de keuzemogelijkheden nauwelijks boven de 100%. Blijkbaar doen gezinnen dit of volledig zelf of ze maken volledig gebruik van onbetaalde of betaalde dienstverlening. Vooral het zelf doen komt bij deze activiteiten veel voor.

Voor autoreparaties is de som van de percentages aanzienlijk groter dan 100%. Dit gaat gepaard met een hoog aandeel van de formele sector. Blijkbaar zijn voor gezinnen die deze activiteiten zelf ondernemen, deze eerder aanvullend op dan een volledig substituuut voor betaald of onbetaald verkregen goederen en diensten. Waarschijnlijk kan dit worden toegeschreven aan het uiteenlopende karakter van de werkzaamheden binnen elk van deze activiteiten. Voor de wat complexere werkzaamheden is hulp nodig, alleen de eenvoudige worden zelf verricht.

Wat betreft de macro-economische betekenis van het geheel van de informele activiteiten - zwart, huishoudelijk, onbetaald - komt uit onderzoek naar voren dat deze zeker niet te verwaarlozen is. Omdat er tussen de formele en informele economie veel terugkoppelingseffecten zijn, is de invloed van de informele op de formele economie evenwel beperkt.

Noten bij hoofdstuk 2

- (1) J.G. Lambooy, P.H. Renooy, Bouwstenen van de informele arbeidsmarkt; een inventarisatie, OSA-werkdocument W 12, Den Haag, 1985
- (2) ISMO, Misbruik en oneigenlijk gebruik van belastingen, sociale zekerheid en subsidies, Den Haag, Staatsuitgeverij, 1985
- (3) L.H.M. Bosch, T.P. Kroes, F.E.M. Ouddeken, De werkgelegenheid in de consumptieve dienstensector, OSA-voorstudie V 14, Den Haag, Staatsuitgeverij, 1986
- (4) Idem
- (5) B. Kazemier, "De enquête woningonderhoud en -verbetering 1981; een onderzoek naar het zwarte circuit", Statistisch Magazine, 1984, nr. 1, Voorburg, 1984
- (6) K. Baartmans, F. Meijer, A. van Schaik, Woningonderhoud en informele sector, Delft, Delftse Universitaire Pers, 1986
- (7) H. van de Kamp, A.C.P. de Koning, Meer werkgelegenheid in de reparatiesector? in: OSA-werkdocument W 10, Den Haag, 1985
- (8) J.C. van Ours, Gezinsconsumptie in Nederland 1951-1980, Dissertatie, Rotterdam, 1986
- (9) Nederlands Katoeninstituut, Mensen maken kleren maken mensen, Arnhem, 1970
- (10) J.P. Verbruggen, Consumptiepatroon, informele economie en werkgelegenheid, Discussienota 8603, Den Haag, Ministerie van Economische Zaken, 1986
- (11) J.J. Graafland, Wisselwerking tussen formele en informele economie, Occasional Papers no. 42, Den Haag, Centraal Planbureau, 1987
- (12) R.J. Mulder, "De zwarte sector van de economie; een modelmatige benadering", Maandschrift Economie, 1986, blz. 362-374

3. HET KEUZEGEDRAG VAN HUISHOUDENS

3.1 Inleiding

Om in een bepaalde consumptieve dienst te voorzien kan een huishouden kiezen uit verschillende mogelijkheden. Het huishouden kan die dienst aankopen in de formele of zwarte sector, maar het kan de dienst ook zelf produceren. Het gaat hierbij om discrete alternatieven. De analyse van dit keuzegedrag vindt hier plaats met behulp van een multinomiaal logitmodel. Aan dit multinomiale logitmodel ligt de veronderstelling ten grondslag dat een huishouden uit de beschikbare alternatieven de mogelijkheid kiest die het in het licht van zijn voorkeur en beperkingen - bijvoorbeeld op het terrein van het inkomen, de beschikbare tijd of de aanwezige vaardigheden - als het meest wenselijk c.q. nuttig beschouwd. Het multinomiale logitmodel kan afgeleid worden uit de theorie van een nutsmaximerend huishouden, waarvan bepaalde karakteristieken niet worden waargenomen. Deze niet-waargenomen karakteristieken kunnen variaties in waargenomen keuzes tot gevolg hebben tussen ogenschijnlijk identieke huishoudens die uit dezelfde alternatieven kiezen. Een specificatie van de verdeling van de niet-waargenomen factoren genereert een bepaalde verdeling van keuzes in een groep huishoudens. Bij het hanteren van een Weibull-verdeling ontstaat een multinomiale logitverdeling (1).

Het keuzegedrag van huishoudens ten aanzien van de wijze waarop ze voorzien in bepaalde consumptieve diensten wordt bepaald door verschillendsoortige factoren: het gezinsinkomen, de prijsverhouding tussen de beschikbare alternatieven, de beschikbare vrije tijd, binnen het huishouden aanwezige vaardigheden, het bezit van relevante gereedschappen, de omgeving van het gezin (het al dan niet beschikbaar zijn van zwarte alternatieven), voorkeuren van gezinsleden. Bij de hier uitgevoerde analyse is zoveel mogelijk rekening gehouden met deze factoren, waarbij uiteraard de beschikbaarheid van gegevens bepalend was voor het al dan niet gebruiken van een bepaalde factor als verklarende variabele.

De bestedingsmogelijkheden van een huishouden worden in belangrijke mate bepaald door het gezinsinkomen en de gezinsgrootte. Indien doe-het-zelf activiteiten worden ondernomen of voor zwarte dienstverlening wordt gekozen om geld te besparen, zal bij een hoger gezinsinkomen en een kleinere gezinsgrootte vaker gekozen worden voor formele dienstverlening en minder vaak voor zelf doen of zwarte dienstverlening.

De prijsverhouding tussen de beschikbare alternatieven zal ongetwijfeld de keuzes van de huishoudens beïnvloeden, doch dit is in de onderhavige studie van minder belang: hierin wordt een cross-sectie geanalyseerd, waarvoor geldt dat de prijsverhoudingen waarmee huishoudens worden geconfronteerd, niet of nauwelijks uiteenlopen. Het bepalen van de prijsinvloeden kan in principe beter geschieden met behulp van tijdreeksanalyses, in de praktijk ontbreken de benodigde data hiervoor.

De invloed van de beschikbare vrije tijd op de keuze zal duidelijk zijn. Naarmate een gezin beschikt over meer vrije tijd, zal het sneller geneigd zijn doe-het-zelf activiteiten te ondernemen. In de OSA-enquête "Huishoudelijke activiteiten" zijn geen gegevens verzameld over de beschikbare vrije tijd. In de analyse is daarom als proxy hiervoor een dummy gehanteerd die aangeeft of door een of meer leden van het huishouden betaalde arbeid werd verricht. De veronderstelling is dat, indien dit het geval is, het betreffende huishouden over minder vrije tijd beschikt. De beschikbare vrije tijd kan eveneens het kiezen voor zwarte dienstverlening beïnvloeden. Van formele dienstverlening kan veelal slechts tijdens kantooruren gebruik worden gemaakt, dat wil zeggen dat de consumptie van deze diensten ook op deze tijdstippen dient plaats te vinden. Vooral voor werkenden kan dit problematisch zijn, omdat hun arbeidstijd voor een belangrijk deel samenvalt met de periode waarin ze gebruik dienen te maken van de formele dienstverlening. Zeker voor huishoudens met twee werkenden of voor alleenstaanden met een werkring zal dit betekenen dat er moeilijk gebruik gemaakt kan worden van formele vormen van dienstverlening. Deze categorieën zullen moeten uitwijken naar "buiten-kantooruren" zoals avonden en zaterdagen. De zwarte sector is bij uitstek in staat flexibel op deze problematiek in te spelen, aangezien zwarte arbeid niet gebonden is aan bepaalde arbeidsuren. De vrije tijd waarover een huishouden beschikt is een tweede determinant van de structurele ontwikkeling van de gezinsconsumptie in de zwarte sector. Naarmate een huishouden over meer vrije tijd beschikt, is het minder "gedwongen" uit te wijken naar de zwarte sector om in de behoefte aan bepaalde vormen van dienstverlening te voorzien.

De binnen een huishouden aanwezige vaardigheden zijn moeilijk vast te stellen. Om toch iets van de karakteristieken van de huishoudens in de analyse mee te nemen zijn het opleidingsniveau alsmede de leeftijd van de hoofdkostwinner als verklarende variabele meegenomen. De verwachting is dat mensen minder doe-het-zelf activiteiten ondernemen naarmate hun opleiding hoger is en ze ouder zijn.

Het bezit van relevante gereedschappen zal uiteraard van groot belang zijn voor het verrichten van doe-het-zelf activiteiten. In de OSA-enquête is onder andere gevraagd of een huishouden al dan niet in het bezit was van een:

- soldeerbout
- gereedschapskist
- spanningszoeker
- boormachine
- verstekzaag

In principe zou het al dan niet bezitten van elk van deze gereedschappen als verklarende variabele in de analyse meegenomen kunnen worden. Bij eerste analyses bleek er echter een sterke samenhang te bestaan in het bezit van deze gereedschappen: men bezit veel of men bezit weinig gereedschappen. In de analyse is het gereedschapsbezit daarom meegenomen als een dummy: dhzd. Deze is gelijk aan 1 indien een huishouden 4 of meer van bovengenoemde gereedschappen bezit en gelijk aan 0 indien dit niet het geval is.

Tot slot kan de woonomgeving het keuzegedrag van een huishouden beïnvloeden. Verwacht mag worden dat naarmate er meer mensen in de omgeving wonen, het aanbod van zwarte dienstverlening groter is, waardoor men sneller geneigd zal zijn hiervan gebruik te maken. Ook de urbanisatiegraad van de regio waarin het huishouden gevestigd is kan het keuzegedrag beïnvloeden.

In tabel 3.1 wordt een overzicht gegeven van de bij de analyses gehanteerde verklarende variabelen. Hierbij is nog een tweetal variabelen weergegeven die alleen bij een specifieke consumptiecategorie een rol spelen: het al dan niet bezitten van een eigen woning bij woningonderhoud en het al dan niet bezitten van 2 of meer auto's bij autoreparaties.

Tabel 3.1 Specificatie van de bij de analyses gehanteerde verklarende variabelen

Verklarende variabele	Betekenis
INKOM	Logarithme van het netto gezinsinkomen per maand (in guldens)
GEZGR	Gezinsgrootte
LEEFT	Leeftijd hoofdkostwinner (in jaren)
WERK	Werk=1 indien een of meer leden van het huishouden betaalde arbeid verrichten
OPLEI	Opleiding hoofdkostwinner; volgens het eerste cijfer van de CBS-Standaard Onderwijs Indeling (lager onderwijs=2, academicus=6)
URB1	URB1=1 indien woonplaats in 3 grote steden of agglomeraties
URB2	URB2=1 indien woonplaats in middelgrote of forensstad
URB3	URB3=1 indien woonplaats in kleine stad
URB4	URB4=1 indien woonplaats op platteland
DHZD	DHZ=1 indien het huishouden 4 of meer soorten gereedschap bezit
WONBZ	WONBZ=1 indien het huishouden in het bezit is van een eigen woning WONBZ=0 bij een huurwoning
AUTO	AUTO=1 indien het huishouden in het bezit is van 2 of meer auto's

Ten aanzien van de voor de huishoudens beschikbare keuzealternatieven geldt in principe een driedeling: formeel (F), huishoudelijk (H) of zwart (Z). Over een bepaalde periode bezien is het evenwel ook mogelijk dat een huishouden voor meer dan één alternatief heeft gekozen. Zo kunnen ook de combinaties FH, FZ, HZ en FHZ voorkomen. In tabel 3.2 wordt aangegeven in welke mate dit het geval is.

Tabel 3.2 Keuze van huishoudens (aantallen)

	F	H	Z	FH	FZ	HZ	FHZ	Totaal
Schilderen/behangen	24	800	28	11	5	-	23	891
Kleine reparaties	112	385	22	38	7	14	2	580
Autoreparaties	601	224	85	125	33	36	12	1116
Dameskapper	497	108	117	147	12	30	4	915
Dameskleding	518	243	-	284	-	-	-	1045

Uit deze tabel blijkt dat vooral de combinatie formeel-huishoudelijk regelmatig voorkomt, terwijl het voorkomen van de andere combinaties nagenoeg te verwaarlozen is.

Bij de analyse wordt daarom de combinatie formeel-huishoudelijk als afzonderlijk alternatief onderscheiden, met uitzondering voor binnenshuis schilderen en behangen. In tabel 3.3 wordt de hier gehanteerde keuzealternatieven onderscheiden.

Tabel 3.3 Keuze van huishoudens, in de analyse gehanteerd (%)

	F	H	Z	FH	Totaal
Schilderen/behangen	3	94	3	-	100
Kleine reparaties	20	69	4	7	100
Autoreparaties	58	22	8	12	100
Dameskapper	57	12	14	17	100
Dameskleding	50	23	-	27	100

Uit deze tabel blijkt nogmaals dat doe-het-zelf activiteiten domineren bij het woningonderhoud, terwijl formele dienstverlening bij de andere categorieën domineert. Zwarte dienstverlening komt relatief veel voor bij de dameskapper, terwijl de combinatie formeel-huishoudelijk veel voorkomt bij de categorie dameskleding.

In de hiernavolgende paragrafen worden de schattingsresultaten besproken die zijn verkregen met behulp van multinomiale logitanalyse. Deze resultaten zijn verkregen met behulp van de PC-versie van het computerprogramma LOGITJD, ter beschikking gesteld door de Stichting voor Economisch Onderzoek van de Universiteit van Amsterdam. De schattingsresultaten van de multinomiale logitanalyse worden weergegeven in de vorm van afgeleiden van kansen naar verklarende variabelen (zie bijlage 2). Bij elke afgeleide wordt tussen haakjes de bijbehorende t-waarde weergegeven. Wegens het gering aantal waarnemingen voor de keuze-alternatieven formeel en zwart zijn bij "binnenshuis schilderen en behangen" in de analyse minder verklarende variabelen meegenomen.

3.2 Woningonderhoud

3.2.1 Binnenshuis schilderen en behangen

De gemiddelde waarden van de bij de multinomiale logitanalyse van binnenshuis schilderen en behangen gehanteerde verklarende variabelen zijn weergegeven in tabel 3.4, de uitkomsten van de logitanalyse in tabel 3.5.

Tabel 3.4 Gemiddelde waarden van de verklarende variabelen bij de multinomiale logitanalyse van binnenshuis schilderen en behangen

	Totale steekproef	F	H	Z
INKOM	7,86	8,14	7,84	8,14
LEEFT	42,2	52,1	41,7	53,3
OPLEI	3,40	3,78	3,38	3,91
URBAN4	0,20	0,43	0,20	0,17
DHZD	0,59	0,14	0,61	0,33
WONBZ	0,48	0,64	0,48	0,42
Aantal waarnemingen	654	14	628	12

Tabel 3.5 Schattingsresultaten multinomiale logitanalyse voor binnenshuis schilderen en behangen; afgeleiden van kansen naar verklarende variabelen

	F		H		Z	
INKOM	0,05	(2,4)*	-0,08	(2,6)*	0,03	(1,5)
LEEFT	0,002	(2,8)*	-0,004	(5,1)*	0,002	(4,3)*
OPLEI	0,00	(0,2)	-0,00	(0,6)	0,00	(0,6)
URBAN4	0,01	(0,6)	-0,01	(0,7)	0,00	(0,4)
DHZD	-0,05	(3,1)	0,10	(4,4)*	-0,05	(3,0)*
WONBZ	0,01	(0,4)	0,01	(0,5)	-0,02	(1,0)

Loglikelihood geschat model = -137,80

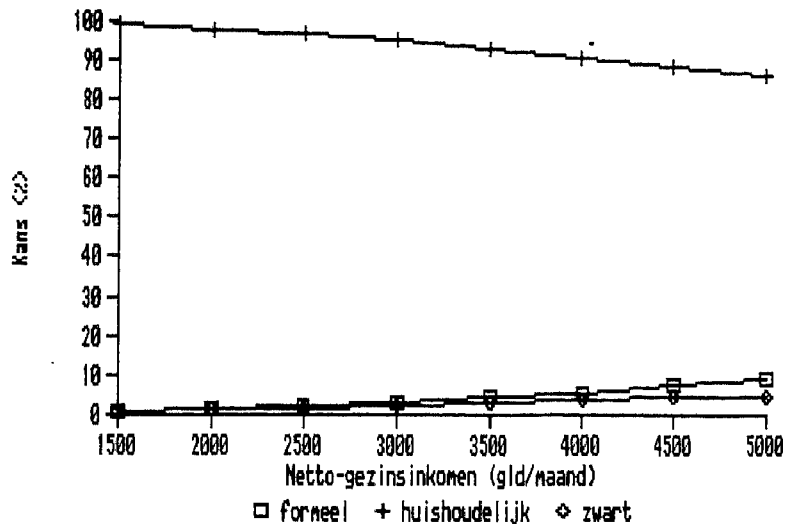
Loglikelihood baseline model = -175,80

* Significant op 5% niveau

Uit deze tabel blijkt dat de keuze voor de wijze waarop wordt voorzien in het binnenshuis schilderen en behangen, voornamelijk afhangt van gezinsinkomen, leeftijd en de doe-het-zelf geneigdheid.

De invloed van het gezinsinkomen is grafisch weergegeven in figuur 3.1.

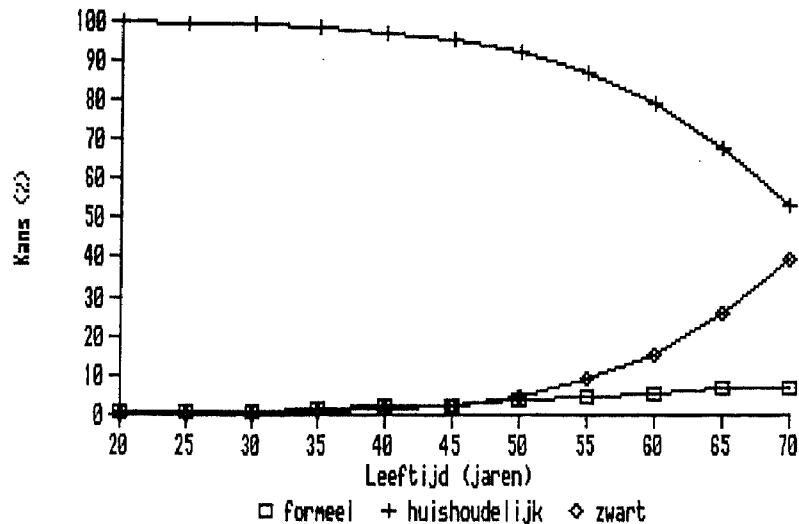
Figuur 3.1 De invloed van het gezinsinkomen op het keuzegedrag ten aanzien van binnenshuis schilderen en behangen

Uit deze figuur blijkt dat de kans op de keuze voor het zelf binnenshuis schilderen en behangen afneemt van 98% naar 91% bij een verdubbeling van het netto gezinsinkomen van f 2.000,- naar f 4.000,- per maand. Tegelijkertijd neemt de kans op formele dienstverlening toe van 1% naar 6% en op zwarte dienstverlening toe van 1% naar 3%.

De invloed van de leeftijd van de hoofdkostwinner op het keuzegedrag is weergegeven in figuur 3.2.

Figuur 3.2 De invloed van de leeftijd van de hoofdkostwinner op het keuzegedrag ten aanzien van binnenshuis schilderen en behangen

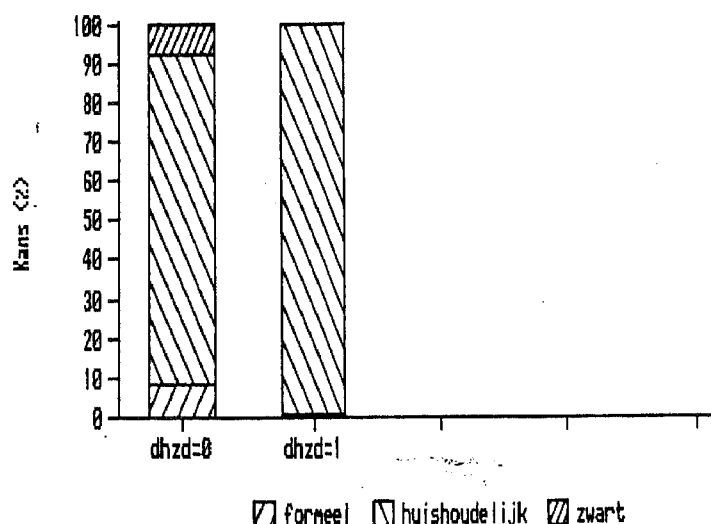
Evenals bij het inkomen het geval is, is de invloed van de leeftijd in het eerste traject zeker niet spectaculair te noemen.

Indien de leeftijd van de hoofdkostwinner toeneemt van 25 naar 50 jaar, neemt de kans op het zelf binnenshuis schilderen en behangen af van 99 naar 92%. Bij een hogere leeftijd is evenwel een veel duidelijker effect merkbaar. Zo is de berekende kans op het zelf doen bij 65 jaar gedaald naar 68%. De doe-het-zelf activiteiten blijken slechts in beperkte mate vervangen te worden door formele consumptie, de zwarte consumptie is hier belangrijker. Bij een leeftijd van 65 jaar is de berekende kans op formele consumptie 7% en die op zwarte consumptie 26%.

De invloed van de doe-het-zelf geneigdheid is weergegeven in figuur 3.3.

Alhoewel de gereedschappen die bepalen of een huishouden al dan niet doe-het-zelf geneigd is voor het zelf schilderen en behangen geen directe rol spelen, beïnvloedt de doe-het-zelf geneigdheid toch het keuzegedrag. Bij huishoudens met doe-het-zelf geneigdheid is de formele en zwarte consumptie te verwaarlozen. Huishoudens zonder doe-het-zelf geneigdheid hebben een kans van 8,3% dat ze hun schilder- en behangwerk binnenshuis zelf uitvoeren, een kans van 9% dat ze het formeel laten doen en een kans van 8% dat ze het zwart laten doen.

Figuur 3.3 De invloed van de doe-het-zelf dummy op het keuzegedrag ten aanzien van binnenshuis schilderen en behangen

3.2.2 Kleine reparaties aan huis

De gemiddelde waarden van de bij de multinomiale logitanalyse van kleine reparaties in huis gehanteerde verklarende variabelen zijn weergegeven in tabel 3.6, de uitkomsten van de logitanalyse in tabel 3.7.

Tabel 3.6 Gemiddelde waarden van de verklarende variabelen bij de multinomiale logitanalyse van kleine reparaties in huis

	Totale steekproef	F	H	Z	FH
INKOM	7,88	7,94	7,87	7,87	7,89
GEZGR	3,29	3,14	3,35	3,25	3,13
LEEFT	43,9	48,1	42,7	48,1	42,1
WERK	0,79	0,66	0,82	0,75	0,81
OPLEI	3,52	3,62	3,45	3,56	3,84
URB1	0,13	0,12	0,12	0,25	0,16
URB2	0,34	0,38	0,34	0,25	0,32
URB3	0,32	0,31	0,33	0,19	0,32
DHSD	0,64	0,39	0,73	0,31	0,58
WONBZ	0,55	0,43	0,59	0,50	0,51
Aantal waarnemingen	426	77	302	16	31

Tabel 3.7 Schattingsresultaten multinomiale logitanalyse voor kleine reparaties in huis; afgeleiden van kansen naar verklarende variabelen

	F		H		Z		FH	
INKOM	0,12	(1,6)	-0,08	(0,9)	0,00	(0,1)	-0,04	(0,8)
GEZGR	0,01	(0,7)	-0,01	(0,3)	0,00	(0,4)	-0,00	(0,7)
LEEFT	0,003	(1,6)	-0,004	(1,7)+	0,001	(1,6)	0,000	(0,4)
WERK	-0,12	(2,0)*	0,12	(1,5)	0,01	(0,4)	-0,01	(0,1)
OPLEI	0,02	(0,7)	-0,04	(1,5)	0,00	(0,1)	0,02	(1,8)+
URB1	-0,12	(1,5)	0,11	(1,2)	-0,00	(0,3)	0,01	(0,1)
URB2	-0,01	(0,1)	0,05	(0,6)	-0,03	(1,2)	-0,01	(0,1)
URB3	-0,05	(0,9)	0,10	(1,4)	-0,04	(1,6)	-0,01	(0,2)
DHZD	-0,23	(5,3)*	0,30	(5,9)*	-0,06	(2,7)*	-0,01	(0,5)
WONBZ	-0,15	(3,2)*	0,17	(3,2)*	-0,01	(0,5)	-0,01	(0,4)

Loglikelihood geschat model = -329,1

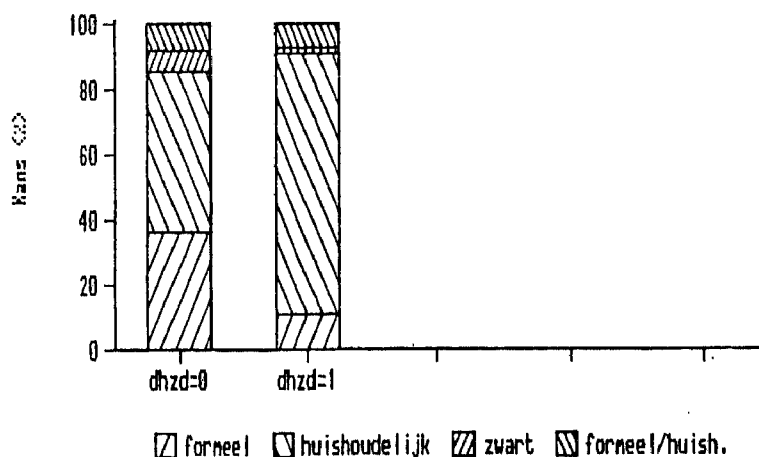
Loglikelihood baseline model = -369,4

* Significant op 5% niveau

+ Significant op 10% niveau

Uit tabel 3.7 blijkt dat de keuze tussen de beschikbare alternatieven niet wordt beïnvloed door gezinsinkomen, gezinsgrootte of urbanisatiegraad. Het sterkst aanwezig is de invloed van de doe-het-zelf dummy en het al dan niet bezitten van een eigen woning. Een doe-het-zelf geneigdheid van een huishouden blijkt inderdaad het-zelf-doen positief te beïnvloeden en zowel ten koste te gaan van formele als van zwarte consumptie. In figuur 3.4 is dit grafisch weergegeven.

Figuur 3.4 De invloed van de doe-het-zelf dummy op het keuzegedrag ten aanzien van kleine reparaties in huis

Uit deze figuur blijkt dat de kans dat huishoudens met een doe-het-zelf geneigdheid zelf kleine reparaties in huis uitvoeren 80% is, de kans dat ze het formeel laten doen 11% en de kans dat ze van zwarte dienstverlening gebruik maken 2% is. Huishoudens die geen doe-het-zelf geneigdheid hebben, hebben een kans op het zelf doen van 49%, op formele dienstverlening 37% en op zwarte dienstverlening 6%.

Huishoudens in het bezit van een eigen woning zijn sneller geneigd kleine reparaties in huis zelf uit te voeren en minder snel geneigd hiervoor van formele dienstverlening gebruik te maken.

Een zwakkere invloed op het keuzegedrag gaat uit van de factoren leeftijd, opleiding en het al dan niet betaald werken door een van de leden in het huishouden. Huishoudens met een oudere kostwinner doen minder zelf en maken meer gebruik van formele en zwarte dienstverlening. Huishoudens met een hoger opgeleide kostwinner doen eveneens minder zelf en meer formeel, terwijl ook de combinatie formeel-huishoudelijk vaker voorkomt. Huishoudens met een of meer betaald werkenden doen meer zelf en minder formeel.

Uit het bovenstaande kan een typologie worden afgeleid van huishoudens waar een bepaalde keuzemogelijkheid relatief veel voorkomt. Huishoudens met een oudere, hoger opgeleide en niet werkende hoofdkostwinner, die niet beschikken over een eigen woning of veel gereedschap, zullen relatief vaker op formele wijze hun kleine reparaties uit laten voeren. Bij deze huishoudens wordt eveneens veel gebruik gemaakt van zwarte dienstverlening. Huishoudens met een jongere, lager opgeleide en werkende hoofdkostwinner, die beschikken over een eigen woning en benodigde gereedschappen, doen relatief vaker zelf hun kleine reparaties in huis.

3.3 Autoreparaties

De gemiddelde waarden van de bij de multinomiale logitanalyse van autoreparaties gehanteerde verklarende variabelen zijn weergegeven in tabel 3.8, de uitkomsten van de logitanalyse in tabel 3.9.

Tabel 3.8 Gemiddelde waarden van de verklarende variabelen bij de multinomiale logitanalyse van autoreparaties

	Totale steekproef	F	H	Z	FH
INKOM	7,91	7,97	7,78	7,83	7,96
GEZGR	3,24	3,14	3,36	3,40	3,30
LEEFT	42,8	45,6	38,5	40,3	40,0
WERK	0,83	0,78	0,85	0,86	0,91
OPLEI	3,49	3,59	3,20	3,31	3,72
URB1	0,12	0,12	0,09	0,14	0,13
URB2	0,33	0,31	0,36	0,35	0,35
URB3	0,34	0,34	0,30	0,38	0,36
DHZD	0,60	0,53	0,75	0,48	0,73
AUTO	0,13	0,11	0,11	0,14	0,25
Aantal waarnemingen	846	471	195	74	106

Tabel 3.9 Schattingsresultaten multinomiale logitanalyse voor autoreparaties; afgeleiden van kansen naar verklarende variabelen

	F		H		Z		FH	
INKOM	0,35	(4,6)*	-0,28	(4,1)*	-0,09	(2,1)*	0,02	(0,3)
GEZGR	-0,03	(1,5)	0,02	(1,2)	0,01	(1,1)	-0,00	(0,2)
LEEFT	0,014	(6,9)*	-0,010	(5,9)*	-0,002	(1,4)	-0,002	(1,5)
WERK	0,11	(1,6)	-0,16	(2,6)*	0,01	(0,1)	0,04	(0,8)
OPLEI	0,05	(2,6)*	-0,06	(3,0)*	-0,01	(0,9)	0,02	(1,4)
URB1	-0,14	(2,1)*	0,02	(0,4)	0,07	(1,9)+	0,05	(1,2)
URB2	-0,18	(3,3)*	0,07	(1,7)	0,07	(2,1)*	0,04	(1,1)
URB3	-0,10	(1,9)+	-0,00	(0,1)	0,06	(1,9)+	0,04	(1,3)
DHZD	-0,17	(4,3)*	0,16	(4,7)*	-0,05	(2,4)*	0,06	(2,2)*
AUTO	-0,20	(3,3)*	0,06	(1,2)	0,04	(1,4)	0,10	(3,1)+

Loglikelihood geschat model = -861,6

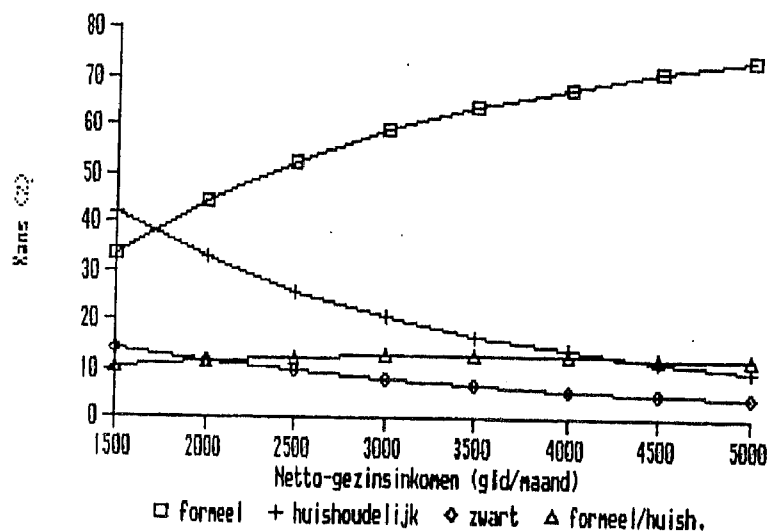
Loglikelihood baseline model = -962,5

* Significant op 5% niveau

+ Significant op 10% niveau

Uit deze tabel blijkt dat er nogal wat factoren een significante invloed uitoefenen op het keuzegedrag ten aanzien van autoreparaties. Alleen de gezinsgrootte blijkt niet van belang te zijn. Huishoudens met een groter gezinsinkomen maken vaker gebruik van formele dienstverlening en minder vaak van zwarte dienstverlening, terwijl ze ook minder vaak zelf autoreparaties uitvoeren. Een indruk van de mate waarin het gezinsinkomen het keuzegedrag beïnvloedt blijkt uit figuur 3.5.

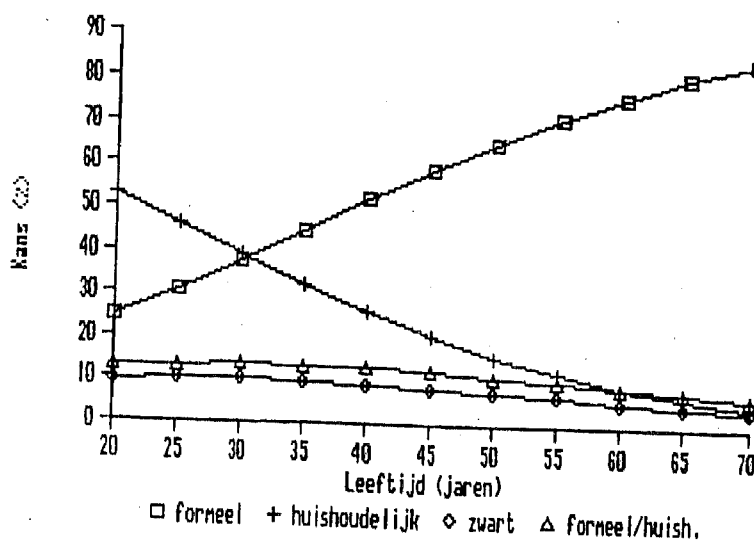
Figuur 3.5 De invloed van het gezinsinkomen op het keuzegedrag ten aanzien van autoreparaties

Uit deze figuur blijkt dat de kans op formele autoreparaties toeneemt van 44% naar 68% bij een toename van het netto gezinsinkomen van f 2.000,- naar f 4.000,- per maand. Bij eenzelfde inkomensverandering neemt de kans op zwarte dienstverlening af van 11% naar 6% en de kans op doe-het-zelf autoreparaties af van 33% naar 14%.

De factor leeftijd van de hoofdkostwinner discrimineert vooral tussen formeel en zelf doen. Huishoudens met een oudere hoofdkostwinner brengen hun auto vaker naar een garage en voeren minder vaak zelf een autoreparatie uit. De mate waarin de leeftijd het keuzegedrag beïnvloedt is af te lezen uit figuur 3.6.

Figuur 3.6 De invloed van de leeftijd van de hoofdkostwinner op het keuzegedrag ten aanzien van autoreparaties

Uit deze figuur blijkt dat de kans op een formele autoreparatie toeneemt van 31% naar 65% bij een stijging van de leeftijd van de hoofdkostwinner van 25 naar 50 jaar, tegelijkertijd neemt de kans op doe-het-zelf autoreparaties af van 46% naar 16%.

Huishoudens met een of meer werkenden maken eveneens vaker gebruik van formele diensten en doen minder zelf, hetgeen ook het geval is met huishoudens met een hoger opgeleide kostwinner.

De urbanisatiegraad van de woonomgeving van de huishoudens discrimineert vooral tussen formele en zwarte dienstverlening. Op het platteland wordt minder vaak gebruik gemaakt van zwarte dienstverlening dan in verstedelijkte gebieden.

De doe-het-zelf geneigdheid van een huishouden blijkt inderdaad het zelf uitvoeren van autoreparaties positief te beïnvloeden, hetgeen ten koste gaat van formele en zwarte dienstverlening. De mate waarin dit het geval is blijkt uit figuur 3.7.

Figuur 3.7 De invloed van de doe-het-zelf dummy op het keuzegedrag ten aanzien van autoreparaties

Uit deze figuur blijkt dat de kans dat huishoudens met een doe-het-zelf geneigdheid zelf een autoreparatie uitvoeren 30% is, de kans dat ze het in een garage laten doen is 49% en de kans dat ze gebruik maken van zwarte dienstverlening is 6%. Huishoudens die geen doe-het-zelf geneigdheid hebben, hebben een duidelijk andere kansverdeling. Voor hen is de kans op het zelf doen 14%, op formele dienstverlening 64% en op zwarte dienstverlening 13%.

Ten slotte blijkt het bezit van 2 of meer auto's vooral een verschuiving teweeg te brengen van formeel naar de combinatie formeel-huishoudelijk. Het bezit van meerdere auto's stimuleert blijkbaar het zelf verrichten van reparaties zonder dat men daarom minder vaak van garagediensten gebruik maakt. Wellicht voert men de kleinere karweitjes aan de auto's zelf uit en laat men het grotere werk aan de garage over. Ook is het niet uitgesloten dat men de eerste auto naar de garage brengt en de tweede auto vooral zelf onder handen neemt.

Uit het bovenstaande kan een duidelijke typologie van huishoudens worden afgeleid. Huishoudens met een hoog gezinsinkomen en een oudere, hoger opgeleide hoofdkostwinner, wonend op het platteland en zonder doe-het-zelf geneigdheid maken vooral gebruik van formele autoreparatiediensten. Huishoudens met een laag gezinsinkomen en een jonge, laag opgeleide hoofdkostwinner doen die reparaties vaker zelf of ze maken gebruik van zwarte dienstverlening. De keuze tussen die twee wordt vooral beïnvloed door de doe-het-zelf geneigdheid en de woonomgeving: in verstedelijkte gebieden wordt meer gebruik gemaakt van zwarte dienstverlening.

3.4 Dameskappersdiensten

De gemiddelde waarden van de bij de multinomiale logitanalyse van dameskappersdiensten gehanteerde verklarende variabelen zijn weergegeven in tabel 3.10, de uitkomsten van de logitanalyse in tabel 3.11.

Tabel 3.10 Gemiddelde waarden van de verklarende variabelen bij de multinomiale logitanalyse van dameskappersdiensten

	Totale steekproef	F	H	Z	FH
INKOM	7,89	7,93	7,79	7,80	7,87
GEZGR	3,21	3,18	3,10	3,47	3,18
LEEFT	45,0	44,1	44,5	41,9	50,7
WERK	0,78	0,79	0,77	0,85	0,67
OPLEI	3,39	3,52	3,18	3,20	3,26
URB1	0,14	0,14	0,26	0,08	0,11
URB2	0,33	0,31	0,28	0,41	0,39
URB3	0,33	0,33	0,29	0,37	0,34
DHSD	0,56	0,55	0,63	0,50	0,60
Aantal waarnemingen	665	384	76	94	111

Tabel 3.11 Schattingsresultaten multinomiale logitanalyse voor dameskappersdiensten; afgeleiden van kansen naar verklarende variabelen

	F		H		Z		FH	
INKOM	0,22	(3,1)*	-0,09	(1,8)+	-0,09	(1,8)+	-0,04	(0,7)
GEZGR	-0,02	(0,9)	-0,02	(1,2)	0,02	(1,8)+	0,02	(0,8)
LEEFT	-0,003	(1,6)	-0,001	(0,6)	-0,002	(1,6)	-0,006	(4,0)*
WERK	-0,07	(1,0)	0,01	(0,3)	0,04	(0,8)	0,02	(0,4)
OPLEI	0,04	(1,7)+	-0,02	(1,1)	-0,02	(1,3)	0,00	(0,0)
URB1	-0,11	(1,5)	0,11	(2,6)*	0,03	(0,4)	-0,03	(0,4)
URB2	-0,15	(2,6)*	0,00	(0,0)	0,12	(2,7)*	0,04	(0,8)
URB3	-0,12	(2,0)*	-0,00	(0,0)	0,09	(2,1)*	0,03	(0,6)
DHSD	-0,02	(0,4)	0,04	(1,6)	-0,05	(1,7)+	0,02	(0,8)

Loglikelihood geschat model = -715,9

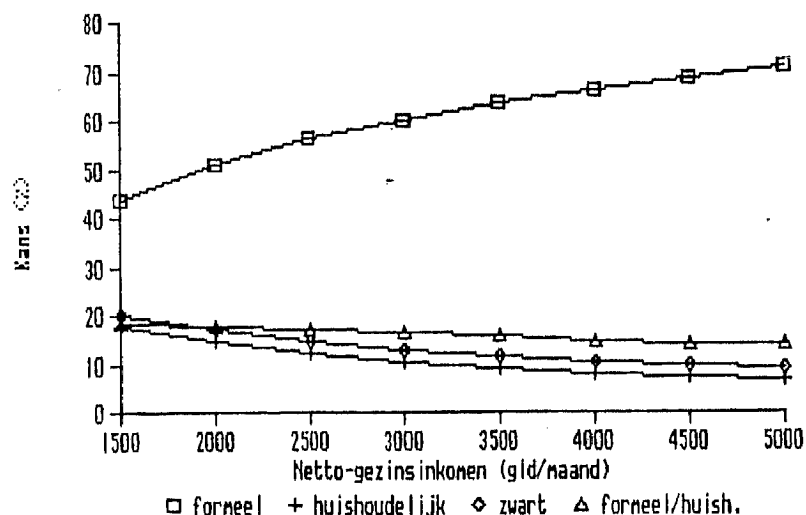
Loglikelihood baseline model = -758,4

* Significant op 5% niveau

+ Significant op 10% niveau

Uit deze tabel blijkt dat het keuzegedrag ten aanzien van de kappersdiensten vooral beïnvloed wordt door inkomen, leeftijd en urbanisatiegraad. Huishoudens met een hoger gezinsinkomen maken vaker gebruik van formele kappersdiensten en minder vaak van zwarte dienstverlening, terwijl ze ook minder zelf doen. Een indruk van de omvang van het inkomenseffect kan verkregen worden uit figuur 3.8.

Figuur 3.8 De invloed van het gezinsinkomen op het keuzegedrag ten aanzien van dameskappersdiensten

Uit deze figuur blijkt dat de kans op formele kappersdiensten toeneemt van 51% naar 67% indien het netto gezinsinkomen toeneemt van f 2.000,- naar f 4.000 per maand. Tegelijkertijd neemt de kans op zwarte dienstverlening af van 17% naar 11% en de kans op het zelf verrichten van kappersdiensten van 14% naar 8%.

Grote gezinnen blijken vaker gebruik te maken van zwarte kappersdiensten ten koste van formele dienstverlening en doe-het-zelf activiteiten.

Bij huishoudens met een oudere hoofdkostwinner komt de combinatie formeel-huishoudelijk vaker voor, hetgeen vooral ten koste gaat van formele en zwarte dienstverlening.

Huishoudens met een hoger opgeleide kostwinner gaan vaker naar de kapper en voorzien minder vaak via doe-het-zelf activiteiten of zwarte dienstverlening in hun behoefte aan kappersdiensten.

De invloed van de urbanisatiegraad is niet eenduidig: op het platteland wordt vaker van formele kappersdiensten gebruik gemaakt, in de drie grote steden wordt vaker zelf geknipt, in de middelgrote en kleine steden wordt vaker van zwarte kappersdiensten gebruik gemaakt.

De invloed van de doe-het-zelf geneigdheid is gering, maar opvallend aangezien het bezit van de doe-het-zelf gereedschappen niet van belang is voor het al dan niet zelf kunnen knippen. Blijkbaar wordt in huishoudens waarin meer dan gemiddeld aan andere doe-het-zelf activiteiten wordt deelgenomen ook vaker zelf gekapt. Blijkens tabel 3.11 gaan deze activiteiten vooral ten koste van het gebruikmaken van zwarte kappersdiensten.

3.5 Dameskleding

De categorie dameskleding wijkt in zoverre af van de overige hier geanalyseerde categorieën dat een keuzemogelijkheid zwarte consumptie hier niet wordt onderscheiden. De keuzemogelijkheden die worden onderscheiden zijn: formeel, huishoudelijk en formeel-huishoudelijk.

De gemiddelde waarden van de bij de multinomiale logitanalyse van dameskleding gehanteerde verklarende variabelen zijn weergegeven in tabel 3.12, de uitkomsten van de logitanalyse in tabel 3.13.

Tabel 3.12 Gemiddelde waarden van de verklarende variabelen bij de multinomiale logitanalyse van dameskleding

	Totale steekproef	F	H	FH
INKOM	7,88	7,91	7,82	7,88
GEZGR	3,26	3,08	3,40	3,46
LEEFT	42,7	43,7	41,8	41,7
WERK	0,83	0,78	0,83	0,90
OPLEI	3,42	3,44	3,36	3,41
URB1	0,14	0,15	0,09	0,16
URB2	0,34	0,36	0,31	0,35
URB3	0,32	0,31	0,34	0,30
DHZZ	0,58	0,50	0,62	0,65
Aantal waarnemingen	826	407	196	223

Tabel 3.13 Schattingsresultaten multinomiale logitanalyse voor dameskleding; afgeleiden van kansen naar verklarende variabelen

	F		H		FH	
INKOM	0,14	(2,1)+	-0,12	(2,1)+	-0,02	(0,4)
GEZGR	-0,04	(2,2)+	0,02	(1,2)	0,02	(1,5)
LEEFT	0,003	(1,5)	-0,002	(1,4)	-0,001	(0,3)
WERK	-0,12	(1,9)*	-0,02	(0,5)	0,14	(2,5)+
OPLEI	-0,00	(0,1)	0,00	(0,2)	-0,00	(0,1)
URB1	0,05	(0,7)	-0,12	(2,1)+	0,07	(1,3)
URB2	0,02	(0,4)	-0,05	(1,2)	0,03	(0,6)
URB3	0,01	(0,2)	-0,02	(0,6)	0,01	(0,2)
DHZZ	-0,09	(2,6)+	0,02	(0,8)	0,07	(2,2)+

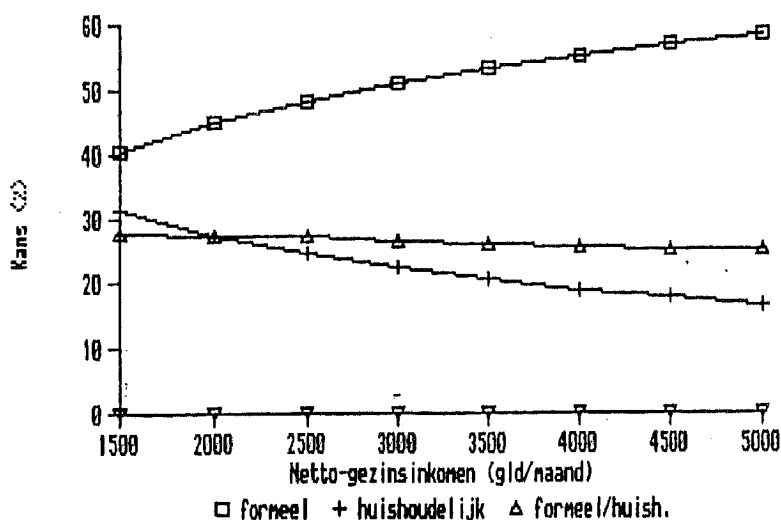
Loglikelihood geschat model = -801,7
Loglikelihood baseline model = -862,0

* Significant op 5% niveau
+ Significant op 10% niveau

Uit deze tabel blijkt dat de belangrijkste factoren die de keuzealternatieven ten aanzien van dameskleding beïnvloeden het gezinsinkomen en de doe-het-zelf geneigdheid zijn.

Het gezinsinkomen hangt positief samen met de keuze voor aankopen van dameskleding en negatief met de keuze voor het zelf maken van dameskleding. De invloed van het gezinsinkomen is evenwel niet bijzonder groot, zoals blijkt uit figuur 3.9: de kans op de keuze voor aankopen neemt toe van 45% naar 55% bij een verdubbeling van het netto gezinsinkomen van f 2.000,- naar f 4.000,- per maand. Tegelijkertijd neemt de kans op het zelf maken van dameskleding af

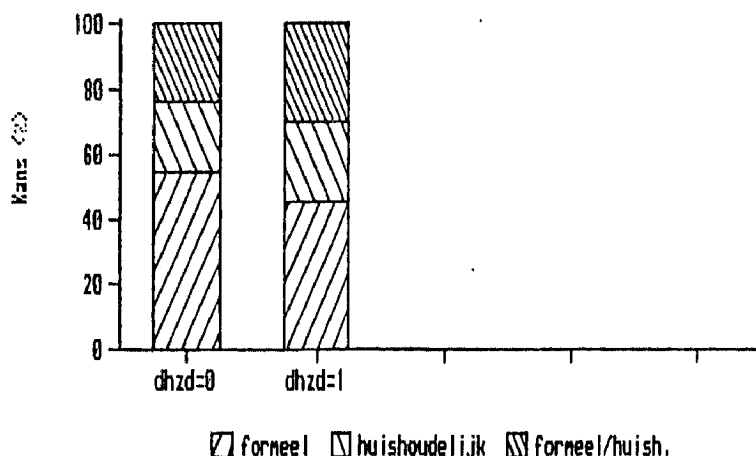
Figuur 3.9 De invloed van het gezinsinkomen op het keuzegedrag ten aanzien van dameskleding

van 27% naar 19%. De kans op de combinatie formeel-huishoudelijk is nagenoeg inkomensonafhankelijk.

De doe-het-zelf geneigdheid beïnvloedt de keuze tussen aankopen en de combinatie aankopen/zelf maken, zoals ook blijkt uit figuur 3.10.

Figuur 3.10 De invloed van de doe-het-zelf dummy op het keuzegedrag ten aanzien van dameskleding

Huishoudens zonder doe-het-zelf geneigdheid hebben een kans van 55% om alleen via aankopen in hun behoeften aan dameskleding te voorzien en een kans van 23% om dit te doen in een combinatie van aankopen en zelf doen. Bij huishoudens met doe-het-zelf geneigdheid

is dit resp. 46% en 30%. Het effect van de doe-het-zelf dummy is niet bijzonder groot, maar wel opvallend omdat het hierbij niet gaat om het bezit van een naaimachine, maar om gereedschappen die op zichzelf voor het maken van kleding niet benodigd zijn. Evenals bij kappersdiensten geldt ten aanzien van dameskleding dat huishoudens, die in andere categorieën veel zelf doen, ook hierin veel zelf doen.

Ook andere factoren beïnvloeden de keuzealternatieven ten aanzien van dameskleding. Een groter gezin kiest minder vaak voor alleen aankopen van dameskleding, evenals huishoudens waarin een of meer leden betaald werkzaam zijn. In de drie grote steden komt de keuze voor alleen het zelf maken van kleding minder vaak voor.

3.6 Conclusies

In de voorafgaande paragrafen is nagegaan door welke factoren het keuzegedrag van huishoudens wordt beïnvloed op het gebied van vijf afzonderlijke consumptiecategorieën. Naast categorie-specifieke factoren als eigen woningbezit of het bezit van twee of meer auto's wordt het keuzegedrag beïnvloed door factoren die in vrijwel elke categorie een rol spelen: gezinsinkomen, leeftijd en opleidingsniveau hoofdkostwinner, doe-het-zelf geneigdheid en urbanisatiegraad van de woonomgeving van het huishouden. De doe-het-zelf geneigdheid is hier geoperationaliseerd via het bezit van een vijftal gereedschappen: soldeerbout, gereedschapskist, spanningszoeker, boormachine, verstekzaag. Huishoudens bleken veelal of weinig of veel van deze gereedschappen te bezitten. Een doe-het-zelf geneigdheid werd aanwezig geacht indien huishoudens vier of meer van deze gereedschappen in hun bezit hadden.

In de wijze waarop genoemde factoren het keuzegedrag van huishoudens beïnvloeden is een gestyleerd patroon te herkennen. Een hoger gezinsinkomen en een hogere opleiding van de hoofdkostwinner, beïnvloeden formele consumptie positief en zwarte consumptie alsmede doe-het-zelf activiteiten negatief. Huishoudens in plattelandsgebieden consumeren relatief meer formeel, hetgeen vooral ten koste gaat van zwarte consumptie. Een hoge leeftijd heeft een positieve invloed op formele consumptie en een negatieve invloed op doe-het-zelf activiteiten. De invloed op zwarte consumptie is categorie-specifiek. Voor woningonderhoud is de invloed van de leeftijd positief, voor de andere categorieën negatief. De enige factor die duidelijk discrimineert tussen zwarte dienstverlening en doe-het-zelf activiteiten is de doe-het-zelf geneigdheid: huishoudens met een doe-het-zelf geneigdheid maken minder gebruik van zwarte dienstverlening.

De mate waarin factoren het keuzegedrag beïnvloeden verschilt per consumptiecategorie. In de praktijk kunnen betrekkelijk grote verschillen tussen huishoudens bestaan wanneer de invloed van bepaalde factoren cumuleert. Zo werken bij huishoudens in plattelandsgebieden met een hoog gezinsinkomen en een oudere, hoog opgeleide kostwinner alle factoren in dezelfde richting: meer kans op formele consumptie. Als contrast hiermee fungeren huishoudens in grote steden met een laag gezinsinkomen en een jongere, laag opgeleide kostwinner, die relatief weinig formeel consumeren.

Laatstgenoemde huishoudens zullen relatief veel zelf doen en gebruikmaken van zwarte dienstverlening, waarbij de keuze tussen deze twee beïnvloed wordt door de doe-het-zelf geneigdheid van het huishouden.

Om de invloed van een cumulatie van factoren aan te geven zijn drie soorten huishoudens onderscheiden, waarvan de berekende kansen voor de onderscheiden keuze-alternatieven zijn weergegeven in tabel 3.14.

Tabel 3.14 Karakteristieken van huishoudens en hun keuzegedrag
(Berekende kansen in %)

Categorie	Keuze	Huishouden ^{a)}		
		A	B	C
Binnenshuis schilderen en behangen	F	2	0	19
	H	98	100	50
	Z	0	0	31
Kleine reparaties aan huis	F	12	3	51
	H	79	94	31
	Z	4	0	10
	FH	5	3	8
Autoreparaties	F	13	8	85
	H	46	71	3
	Z	34	12	5
	FH	7	9	7
Dameskappersdiensten	F	34	32	71
	H	29	40	4
	Z	32	22	9
	FH	5	6	16
Dameskleding	F	49	40	59
	H	20	21	18
	FH	31	39	23
a) Huishoudens		A	B	C
Netto gezinsinkomen (gld/mnd)		2000	2000	4000
Leeftijd hoofdkostwinner (jaren)		25	25	50
Opleiding hoofdkostwinner (CBS-indeling)		2	2	5
Urbanisatiegraad (URB1)		1	1	0
Doe-het-zelf dummy		0	1	0

Uit deze tabel komt inderdaad naar voren dat de verschillen tussen de onderscheiden huishoudtypen zeer groot zijn, vooral tussen A en B enerzijds en C anderzijds. Voor elke consumptie categorie geldt dat er door huishoudtype C meer formeel wordt geconsumeerd en minder zelf wordt gedaan.

Ten aanzien van het zwart consumeren bestaat geen eenduidig beeld. Alleen de verschillen tussen huishoudtypen A en B zijn steeds hetzelfde: huishoudtype B maakt minder gebruik van zwarte dienstverlening dan huishoudtype A. Een doe-het-zelf geneigdheid leidt blijkbaar tot minder zwarte consumptie. Het verschil tussen A en B enerzijds en C anderzijds is niet constant. Voor woningonderhoud geldt dat type C vaker gebruik maakt van zwarte dienstverlening dan A en B. Voor autoreparaties en kappersdiensten geldt het omgekeerde. Het kiezen voor zwarte dienstverlening is blijkbaar categorie-afhankelijk: voor verschillende categorieën wordt de keuze door andere factoren beïnvloed. Bij woningonderhoud is de keuze voor zwarte dienstverlening vooral leeftijdsafhankelijk, bij autoreparaties en kappersdiensten speelt het gezinsinkomen een belangrijke rol. Bij autoreparaties en kappersdiensten wordt blijkbaar uit financiële overwegingen voor zwarte dienstverlening gekozen, bij woningonderhoud speelt dit geen rol. Wellicht hangt dit verschil samen met de organisatie van het zwarte circuit. Bij woningonderhoud is dit beter georganiseerd en neemt de formele dienstverlening een bescheiden plaats in, mede omdat huishoudens deze activiteit overwegend zelf uitvoeren. Bij autoreparaties en kappersdiensten is de toegang tot het zwarte circuit moeilijker en de formele dienstverlening duidelijk aanwezig. Wellicht kan ook het kwaliteitsverschil tussen formele en zwarte dienstverlening verklaren waarom huishoudens met ruimere bestedingsmogelijkheden de voorkeur geven aan formele boven zwarte dienstverlening.

Noten bij hoofdstuk 3

- (1) T.A. Domencich, D. McFadden, Urban travel demand; a behavioral analysis, Amsterdam, North-Holland, 1975

4. BESPAREN VIA DOE-HET-ZELF?

4.1 Inleiding

De vraag naar de economische betekenis van huishoudelijke c.q. doe-het-zelf activiteiten is moeilijk te beantwoorden. Soms worden deze activiteiten ondernomen uit besparingsoverwegingen, soms speelt dit geen enkele rol en worden activiteiten ondernomen om de bevrediging die men daaraan ontleent.

In de literatuur worden globaal genomen twee criteria gehanteerd ter afbakening van het begrip huishoudelijke produktie, namelijk het nuts criterium en het markt criterium.

Door Hawrylyshyn (1) wordt een onderscheid gemaakt tussen direct en indirect nut dat aan een activiteit is verbonden. Het directe nut is de bevrediging die men ontleent aan het verrichten van een activiteit, het indirecte nut wordt ontleend aan het resultaat van die activiteit: het goed of de dienst die wordt voortgebracht. Volgens het nuts criterium van Hawrylyshyn worden alleen de activiteiten die indirect nut opleveren tot de huishoudelijke arbeid gerekend. Huishoudelijke arbeid in deze zin wordt niet omwille van zichzelf verricht, maar moet resulteren in een goed of dienst waaraan het huishouden nut ontleent. Van indirect nut voor een huishouden of individu is sprake indien een derde dezelfde activiteiten kan verrichten met dezelfde resultaten voor dat huishouden of individu. Het nuts criterium wordt ook gehanteerd door Gronau, die stelt dat het onderscheid tussen huishoudelijke arbeid en ontspanning gelegen is in de omstandigheid dat men van dit laatste alleen zelf kan genieten en hiervoor niet iemand anders kan inschakelen (2).

Het probleem bij de afbakening op basis van het nuts criterium is dat aan activiteiten die in huishoudens ondernomen worden veelal zowel consumptieve als produktieve aspecten verbonden zijn. In zo'n geval is het moeilijk om een activiteit te benoemen als arbeid dan wel als ontspanning. Het verbouwen van groenten bijvoorbeeld heeft enerzijds een economische betekenis, omdat daarmee bespaard kan worden op consumptieve uitgaven, en kan in die zin tot de huishoudelijke arbeid worden gerekend. Het verbouwen van groenten wordt anderzijds gedaan omdat men daaraan plezier beleeft en kan in die zin als ontspanningsactiviteit worden beschouwd. Soortgelijke problemen doen zich voor bij andere activiteiten, zoals het maken van kleding, het onderhouden van de woning, het knutselen aan de auto, enzovoorts.

Het markt criterium wordt onder andere door Priemus gehanteerd (3). Hij rekent tot de huishoudelijke sector de produktieve activiteiten die noch in de collectieve noch in de marktsector zijn gesitueerd. Het ook op de markt verkrijgbaar zijn tegen een bepaalde prijs wordt als criterium voor het produktief zijn van een activiteit beschouwd. Volgens het markt criterium kunnen alle huishoudelijke werkzaamheden die resulteren in goederen en diensten die ook via de markt kunnen worden betrokken, worden beschouwd als huishoudelijke arbeid. Het markt criterium is een ruimer criterium,

aangezien er volgens dit criterium meer activiteiten als huishoudelijke arbeid worden beschouwd dan volgens het nuts criterium: alleen het resultaat van een activiteit is van belang en niet de vraag of men al dan niet aan het verrichten van die activiteit nut ontleent.

Het marktcriterium is objectiever en beter bestand tegen maatschappelijke veranderingen. Zo worden bepaalde activiteiten die vroeger werden verricht voor het levensonderhoud - tuinieren, het houden van bepaalde dieren - nu als vrije tijdsbesteding beschouwd (4). In termen van het nuts criterium konden deze activiteiten vroeger als huishoudelijke arbeid worden omschreven, terwijl dat tegenwoordig dubieus is. Volgens het marktcriterium kan in beide gevallen van huishoudelijke produktie worden gesproken.

Het probleem is volgens Knulst en Schoonderwoerd dat met het marktcriterium weinig menselijke activiteiten worden uitgezonderd, aangezien bijvoorbeeld veel hobbies produkten voortbrengen waarvoor equivalenten op de markt verschijnen of die als een professioneel specialisme worden beoefend (5). Als voorbeelden worden hierbij genoemd de muzikant, fotograaf en wielrenner, waarachter zowel een beroepsbeoefenaar als een hobbyist kan schuilgaan.

Met behulp van de OSA-enquête "Huishoudelijke activiteiten" is het mogelijk een indicatie te verkrijgen van de economische betekenis van de zelf uitgevoerde kleine reparaties in huis, de zelf verrichte autoreparaties, de aan het huishouden verleende kappersdiensten en de zelf gemaakte dameskleding. Voor deze doe-het-zelf activiteiten wordt bezien in hoeverre ze tot besparingen bij de formele uitgaven hebben geleid.

4.2 Consumptieve uitgaven

In de OSA-enquête is per keuze-alternatief aan de huishoudens gevraagd welke uitgaven er zijn gedaan. Voor formele consumptie ging het hierbij om totale uitgaven, voor doe-het-zelf activiteiten om materiaalkosten. Bij dameskappersdiensten is naar laatstgenoemde categorie niet gevraagd vanwege het ontbreken van directe materiaalkosten.

In tabel 4.1 wordt hiervan een overzicht gegeven, waarbij de gegevens op jaarbasis zijn gebracht. Uiteraard zijn huishoudens die alleen via eigen activiteiten in hun diensten of goederen voorzien het goedkoopst uit. Wanneer huishoudelijke activiteiten worden verricht naast formele consumptie leidt dit niet zonder meer tot besparingen. Alleen voor dameskleding geldt dat het uitgegeven bedrag bij de combinatie formeel + huishoudelijk lager is dan bij formeel als afzonderlijke keuze. Zelfs afgezien van de uitgaven voor huishoudelijk zijn de uitgaven voor formeel bij de combinatie formeel + huishoudelijk groter dan voor formeel alleen.

Uit tabel 4.1 kan evenwel niet zonder meer de conclusie worden getrokken dat alleen het zelf maken van dameskleding leidt tot besparingen in de uitgaven. Hiervoor zijn twee redenen aan te geven. In de eerste plaats is niet bekend welke de omvang van de geconsumeerde diensten is: welke autoreparaties zijn bijvoorbeeld verricht in de garage en welke autoreparaties zijn zelf uitgevoerd. Zelfs een vrij elementaire indicator van de doe-het-zelf

Tabel 4.1 Consumptieve uitgaven; gemiddeld per huishouden
(gld/jaar)

	Formeel en huishoudelijk			Alleen formeel	Alleen huishou- delijk
	Formeel	Huishoudelijk	Totaal		
Kleine rep. in huis	523	121	644	368	102
Autoreparaties	778	326	1104	764	358
Dameskappersdiensten	308	-	308	289	-
Dameskleding	1660	626	2286	2440	553

activiteiten als de daaraan bestede tijd ontbreekt in de OSA-enquête. In de tweede plaats geldt dat de huishoudens die de combinatie formeel + huishoudelijk hanteren qua kenmerken verschillen van de huishoudens die alleen van formele dienstverlening gebruik maken. Het is niet bij voorbaat duidelijk in hoeverre de geconstateerde verschillen in de uitgaven toegeschreven kunnen worden aan deze verschillen in kenmerken.

Voor een juist oordeel over de economische betekenis van de doe-het-zelf activiteiten zou in principe zowel rekening gehouden moeten worden met de verschillen in omvang van de geconsumeerde dienstverlening als met de verschillen in kenmerken van de huishoudens. Het eerstgenoemde is evenwel niet mogelijk door het ontbreken van gegevens. Met het laatstgenoemde kan rekening worden gehouden door het hanteren van een multivariate analyse. In de volgende paragraaf wordt deze analyse uitgewerkt.

4.3 De invloed van het doe-het-zelfen

Ten einde de invloed van de doe-het-zelf activiteiten op de consumptieve uitgaven te kunnen bepalen, is een multivariate analyse uitgevoerd op de uitgaven aan formele dienstverlening. Als verklarende variabelen zijn hierbij nagenoeg dezelfde variabelen gehanteerd als bij de analyse van het keuzegedrag (zie tabel 3.1 voor een overzicht). Als additionele verklarende variabele is opgenomen:

HUISH: een dummy variabelen; HUISH = 1 indien het huishouden in een bepaalde categorie zowel formeel consumeert als huishoudelijke activiteiten verricht

Verwacht mag worden dat deze variabele negatief samenhangt met de formele uitgaven, indien althans huishoudelijke activiteiten verricht zouden worden om te komen tot besparingen op formele uitgaven. Hiermee zou nog steeds niet aangetoond zijn of huishoudelijke activiteiten ook over het geheel genomen leiden tot besparingen, omdat aan deze activiteiten op zichzelf ook (materiaal)kosten verbonden zijn. Wel kan zo vastgesteld worden of er in het algemeen besparende effecten van doe-het-zelf activiteiten uitgaan.

De resultaten van de analyse zijn weergegeven in tabel 4.2. Hieruit blijkt dat de formele uitgaven aan kleine reparaties door

Tabel 4.2 Resultaten uitgaven formele dienstverlening^{a)}

Variabele	Kleine reparaties in huis	Auto reparaties	Dameskappers-diensten	Dames-kleding
INKOM	-0,76 (1,3)	0,50 (3,6)*	0,31 (3,9)*	0,57 (4,6)+
GEZGR	-0,004 (0,0)	0,075 (2,0)*	-0,08 (3,8)*	-0,27 (0,9)
LEEFT	0,013 (0,9)	0,0073 (1,7)*	0,01 (4,2)*	0,014 (4,5)*
WERK	0,33 (0,7)	-0,10 (0,7)	0,10 (1,3)	0,15 (1,4)
OPLEI	0,0095 (0,1)	0,0005 (0,9)	0,0002 (0,9)	0,014 (0,4)
URB1	0,23 (0,4)	-0,25 (1,7)+	0,14 (1,6)	-0,14 (1,2)
URB2	0,17 (0,4)	-0,079 (0,7)	-0,008 (0,1)	-0,25 (2,0)*
URB3	0,67 (1,5)	0,065 (0,6)	-0,12 (1,8)*	-0,26 (2,6)*
WONBZ	1,12 (3,1)+	x	x	x
AUTO	x	-0,038 (0,3)	x	x
HUISH	0,11 (0,3)	-0,052 (0,5)	0,077 (1,2)	-0,31 (4,2)+
R ²	0,048	0,029	0,130	0,107
Aantal waarnemingen	88	594	494	644

a) Te verklaren variabele: log(formele uitgaven); in de tabel zijn weergegeven: regressiecoëfficiënten en (tussen haakjes) t-waarden

* Significant op 5% niveau

+ Significant op 10% niveau

weinig factoren worden beïnvloed. Alleen het bezit van een eigen woning blijkt tot significant hogere uitgaven te leiden. Het zelf verrichten van reparaties in huis leidt niet tot besparingen.

De formele uitgaven aan autoreparaties worden door meerdere factoren beïnvloed. Een hoger gezinsinkomen, een groter gezin, een hogere leeftijd van de hoofdkostwinner en een woonomgeving buiten de grote steden leidt tot hogere uitgaven. Het zelf uitvoeren van autoreparaties heeft een negatieve invloed op de formele uitgaven, doch deze invloed is niet significant. Opvallend is dat het bezit van meer dan één auto geen aanleiding geeft tot hogere uitgaven.

De formele uitgaven aan dameskappersdiensten worden eveneens door meerdere factoren beïnvloed. Bij een hoger gezinsinkomen, een kleiner gezin en een oudere hoofdkostwinner wordt meer uitgegeven. Het zelf knippen leidt niet tot besparingen op formele uitgaven.

De aankoop van dameskleding hangt samen met vergelijkbare factoren. Bij een groter gezinsinkomen of een oudere hoofdkostwinner zijn de uitgaven groter. Op het platteland wordt minder aan kleding uitgegeven. De huishoudens die naast aankopen ook zelf kleding maken blijken minder geld te besteden aan de aanschaf van kleding.

Van de vier geanalyseerde consumptiecategorieën geldt dus slechts voor één categorie, dameskleding, dat doe-het-zelf activiteiten leiden tot besparing op formele uitgaven.

4.4 Conclusies

Doe-het-zelf activiteiten worden ondernomen uit verschillende motieven. Soms is er sprake van besparingsoverwegingen, soms worden activiteiten ondernomen om de bevrediging die men daaraan ontleent. Ook in dit laatste geval kan er uiteraard sprake zijn van besparingen als bijkomend voordeel.

In de OSA-enquête "Huishoudelijke activiteiten" zijn gegevens geregistreerd over consumptieve uitgaven bij formele en zwarte dienstverlening en bij huishoudelijke activiteiten als daarbij bijvoorbeeld van materiaalkosten sprake was. Bij alleen huishoudelijke productie is een gezin uiteraard het goedkoopst uit. Bij een combinatie van formeel en huishoudelijk zijn de besparingen vanwege doe-het-zelf activiteiten minder duidelijk.

Om een indicatie te verkrijgen van de mate waarin doe-het-zelf activiteiten leiden tot besparingen op consumptieve uitgaven is per consumptiecategorie een multivariate analyse uitgevoerd met formele uitgaven als te verklaren variabele en het al dan niet daarnaast verrichten van doe-het-zelf activiteiten als een van de verklarende variabelen.

Uit deze analyse kwam naar voren dat alleen voor de categorie dameskleding van een besparend effect sprake is: huishoudens die zowel kleding aankopen als zelf maken geven minder uit aan deze aankopen dan huishoudens die alleen kleding aanschaffen en deze niet zelf maken.

Bij de andere hier geanalyseerde consumptiecategorieën - kleine reparaties in huis, autoreparaties, dameskappersdiensten - bleek van een besparend effect van doe-het-zelf activiteiten op de formele uitgaven geen sprake. Het zou evenwel te voorbarig zijn te concluderen dat de doe-het-zelf activiteiten hier geen economische betekenis hebben. Hiervoor zijn twee redenen aan te geven. In de eerste plaats is de hier uitgevoerde analyse beperkt van karakter, omdat niet bekend is welke de omvang is van de geconsumeerde diensten of de doe-het-zelf activiteiten. In de tweede plaats gaat het om huishoudens die zowel van formele dienstverlening gebruik maakten als zelf activiteiten verrichtten. Huishoudens die volledig zelf in bepaalde diensten voorzien besparen uiteraard op hun uitgaven. Hierbij is evenwel niets bekend over de omvang van de productie. Voor een afgewogen oordeel zou meer bekend moeten zijn

over de kwantiteit en kwaliteit van zowel de formele dienstverlening als de zelf geproduceerde diensten.

Noten bij hoofdstuk 4

- (1) O. Hawrylyshyn, "Towards a definition of non-market activities", Review of Income and Wealth, 1977, blz. 79-96
- (2) R. Gronau, "Leisure, home production and work: the theory of the allocation of time revisited", Journal of Political Economy, 1977, blz. 1099-1123
- (3) H. Priemus, "Over de huishoudelijke sector", ESB, 10-1-1979, blz. 32-38
- (4) W.P. Knulst, Een week tijd, Sociaal en Cultureel Planbureau, 's-Gravenhage, Staatsuitgeverij, 1977, blz. 72
- (5) W.P. Knulst, L. Schoonderwoerd, Waar blijft de tijd. Sociaal en Cultureel Planbureau, 's-Gravenhage, Staatsuitgeverij, 1983, blz. 56

5. SAMENVATTING EN CONCLUSIES

Consumptieve dienstverlening wordt gekenmerkt door een arbeidsintensief en veelal kleinschalig productieproces, een geringe kapitaalbehoefte en een lage toetredingsdrempel. Mede hierdoor staat een deel van de consumptieve dienstverlening bloot aan concurrentie met doe-het-zelf activiteiten en zwarte dienstverlening. Beide "uitwijkmogelijkheden" geven een huishouden de gelegenheid goedkoper in bepaalde diensten te voorzien. Of een huishouden van deze gelegenheid gebruik zal maken hangt af van een groot aantal factoren: de sociaal-economische positie van het huishouden, het aanwezige vakmanschap, de fysieke conditie van de gezinsleden, het bezit van specifieke gereedschappen, de prijsverhouding tussen zwarte en formele dienstverlening, de voorkeuren van de gezinsleden, de mogelijkheid van zwarte dienstverlening gebruik te kunnen maken, enzovoorts.

Over de omvang van de zwarte dienstverlening en de doe-het-zelf activiteiten lopen de ramingen uiteen. Volgens schattingen van de Interdepartementale Stuurgroep Misbruik en Oneigenlijk Gebruik had de zwarte dienstverlening van particulieren in 1980 een waarde van ten minste f 2,1 miljard, met als belangrijkste categorieën de werksters (f 800 mln) en het woningonderhoud (f 570 mln). De omvang van de doe-het-zelf activiteiten is moeilijk in bedragen uit te drukken. Vooral bij woningonderhoud en kleding is het belang van de doe-het-zelf activiteiten groot.

Onderzoek naar het keuzegedrag van huishoudens omtrent de wijze waarop zij voorzien in hun behoeften aan consumptieve dienstverlening is van belang, omdat dit keuzegedrag mede bepalend is voor de ontwikkeling van de werkgelegenheid in de consumptieve dienstensectoren.

Ten einde dit keuzegedrag te kunnen analyseren is in opdracht van de OSA in april 1985 een enquête gehouden onder ruim 2000 huishoudens, waarbij deze bevraagd werden over hun doe-het-zelf activiteiten en de formele dan wel zwarte consumptieve dienstverlening waarvan ze gebruik maken.

In dit rapport is het keuzegedrag van huishoudens ten aanzien van de wijze waarop ze in hun behoefte aan dienstverlening voorzien - huishoudelijk, zwart, formeel - geanalyseerd voor een viertal categorieën: woningonderhoud, autoreparaties, dameskappersdiensten en dameskleding. Daarnaast zijn de formele consumptieve uitgaven in deze categorieën geanalyseerd om na te gaan of doe-het-zelf activiteiten hierin tot besparingen leiden.

Om met dit laatste te beginnen: uit de analyse kwam naar voren dat alleen voor de categorie dameskleding van een besparend effect sprake is: huishoudens die zowel kleding aankopen als zelf maken geven minder uit dan huishoudens die alleen kleding aanschaffen en deze niet zelf maken.

Bij de andere consumptiecategorieën bleek van een besparend effect van doe-het-zelf activiteiten op de formele uitgaven geen sprake te zijn. Op basis van de uitgevoerde analyse kan evenwel niet zonder meer geconcludeerd worden dat de doe-het-zelf activiteiten hier geen economische betekenis hebben. Hiervoor zijn

activiteiten hier geen economische betekenis hebben. Hiervoor zijn twee redenen aan te geven. In de eerste plaats is de hier uitgevoerde analyse beperkt van karakter, omdat niet bekend is welke de omvang is van de geconsumeerde diensten of de doe-het-zelf activiteiten. In de tweede plaats gaat het om huishoudens die zowel van formele dienstverlening gebruik maakten als zelf activiteiten verrichtten. Huishoudens die volledig zelf in bepaalde diensten voorzien besparen wel op hun uitgaven. Voor een afgewogen oordeel zou evenwel meer bekend moeten zijn over de kwantiteit en kwaliteit van zowel de formele dienstverlening als de zelf geproduceerde diensten.

Uit de analyse van het keuzegedrag van huishoudens komt een duidelijk patroon naar voren. Naast categorie-specifieke factoren als eigen woningbezit of het bezit van twee of meer auto's wordt het keuzegedrag beïnvloed door factoren die in vrijwel elke categorie een rol spelen: gezinsinkomen, leeftijd en opleidingsniveau hoofdkostwinner, doe-het-zelf geneigdheid en urbanisatiegraad van de woonomgeving van het huishouden. De doe-het-zelf geneigdheid is hier geoperationaliseerd via het bezit van een vijftal gereedschappen: soldeerbout, gereedschapskist, spanningszoeker, boormachine, verstekzaag. Huishoudens bleken veelal of weinig of veel van deze gereedschappen te bezitten. Een doe-het-zelf geneigdheid werd aanwezig geacht indien huishoudens vier of meer van deze gereedschappen in hun bezit hadden.

In de wijze waarop genoemde factoren het keuzegedrag van huishoudens beïnvloeden is een gestyleerd patroon te herkennen. Dit patroon is schematisch weergegeven in tabel 6.1.

Tabel 6.1 De invloed van de belangrijkste factoren op het keuzegedrag van huishoudens

Factor	Keuze voor:		
	Formeel	Huishoudelijk	Zwart
Gezinsinkomen	+	-	-
Leeftijd hoofdkostwinner	+	-	+/- a)
Opleiding hoofdkostwinner	+	-	.
Urbanisatiegraad	-	.	+
Doe-het-zelf geneigdheid	-	+	-

a) Positief bij woningonderhoud; negatief bij andere categorieën

Een hoger gezinsinkomen en een hogere opleiding van de hoofdkostwinner beïnvloeden formele consumptie positief en zwarte consumptie alsmede doe-het-zelf activiteiten negatief. Huishoudens in plattelandsgebieden consumeren relatief meer formeel, hetgeen vooral ten koste gaat van zwarte consumptie. Een hoge leeftijd heeft een positieve invloed op formele consumptie en een negatieve invloed op doe-het-zelf activiteiten. De invloed op zwarte consumptie is categorie-specifiek. Voor woningonderhoud is de invloed van de leeftijd positief, voor de andere categorieën

negatief. De enige factor die duidelijk discrimineert tussen zwarte dienstverlening en doe-het-zelf activiteiten is de doe-het-zelf geneigdheid: huishoudens met een doe-het-zelf geneigdheid maken minder gebruik van zwarte dienstverlening.

De mate waarin factoren het keuzegedrag beïnvloeden verschilt per consumptiecategorie. In de praktijk kunnen betrekkelijk grote verschillen tussen huishoudens bestaan wanneer de invloed van bepaalde factoren cumuleert. Zo werken bij huishoudens in plattelandsgebieden met een hoog gezinsinkomen en een oudere, hoog opgeleide kostwinner alle factoren in dezelfde richting: meer kans op formele consumptie. Als contrast hiermee fungeren huishoudens in grote steden met een laag gezinsinkomen en een jongere, laag opgeleide kostwinner, die relatief weinig formeel consumeren. Laatstgenoemde huishoudens zullen relatief veel zelf doen en gebruikmaken van zwarte dienstverlening, waarbij de keuze tussen deze twee beïnvloed wordt door de doe-het-zelf geneigdheid van het huishouden.

Ten aanzien van het zwart consumeren bestaat een duidelijk verschil tussen woningonderhoud enerzijds en autoreparaties en kappersdiensten anderzijds. Bij woningonderhoud is de keuze voor zwarte dienstverlening vooral leeftijdsafhankelijk, bij autoreparaties en kappersdiensten speelt het gezinsinkomen een belangrijke rol. Bij autoreparaties en kappersdiensten wordt blijkbaar uit financiële overwegingen voor zwarte dienstverlening gekozen, bij woningonderhoud speelt dit geen rol. Wellicht hangt dit verschil samen met de organisatie van het zwarte circuit. Bij woningonderhoud is dit beter georganiseerd en neemt de formele dienstverlening een bescheiden plaats in, mede omdat huishoudens deze activiteit overwegend zelf uitvoeren. Bij autoreparaties en kappersdiensten is de toegang tot het zwarte circuit moeilijker en de formele dienstverlening duidelijk aanwezig. Wellicht kan ook het kwaliteitsverschil tussen formele en zwarte dienstverlening verklaren waarom huishoudens met ruimere bestedingsmogelijkheden de voorkeur geven aan formele boven zwarte dienstverlening.

Het geheel overziende kan geconcludeerd worden dat het keuzegedrag van huishoudens ten aanzien van de wijze waarop ze in hun consumptieve goederen en diensten voorzien niet alleen wordt bepaald door financiële overwegingen, maar ook door de fysieke conditie van de gezinsleden, de woonomgeving en het al dan niet aanwezig zijn van een doe-het-zelf geneigdheid.

SUMMARY

Do-it-yourself between legal and illegal services

Households have different means to provide in their need for services. When for example the car needs repair the household can pay a garage mechanic or an illegal jobber to do the work but one of the members of the household may also have enough skill to do it himself. In general a household can buy a service on a legal market, an illegal market or produce it itself. To a certain extent the same possibilities exist in the case of goods, although the illegal production of goods seldom occurs.

The actual choice of the mode of provision will not only depend on household characteristics like income, family-size, education and age of the members of the household, but also on the possession of tools and the supply of illegal services in the area.

The choices of households to acquire services in a certain way do not only have micro-economic consequences regarding the allocation of the financial budgets. They also have macro-economic consequences for the rise or decline of certain service sectors, legal as well as illegal.

In this study the choices of Dutch households have been analysed with respect to four services and one good: indoor painting and papering, small home repairs, car repair and maintenance, ladies hairdressing and ladies clothing. In the analyses data have been used of an April 1985 household survey of about 2000 households. In this survey households were questioned about their provision of legal and illegal services and their do-it-yourself activities.

The main analyses were carried out using a multinomial logit model with the following explanatory variables:

- family income: logarithm of income measured in classes (INKOM);
- family size (GEZGR);
- age of the main earner (LEEFT);
- labour market situation (WERK); a dummy with a value of 1 if one or more members of the household has a job;
- educational level of the earner (OPLEI);
- degree of urbanization of the residence (URB1, URB2, URB3);
- do-it-yourself inclination; a dummy with a value of 1 if the household owned at least 4 out of 5 of the following tools: soldering-iron, tool-box, voltage-meter, drill, saw (DHZ);
- a dummy for the possession of a house (WONBZ);
- a dummy for the possession of 2 or more cars (AUTO).

Most of the multinomial logit analyses were applied to 4 choice possibilities: legal provision (F), illegal (black) provision (Z), home production (H) or a combination of legal provision and home production (FH).

The analyses showed that the most important determinants of choice are family-income, age and education of the main earner, degree of urbanization of the residence and the do-it-yourself inclination. A high family-income and a high education of the main

earner have a positive effect on legal provision and a negative effect on illegal provision and home production. Households in the country have a larger legal provision and a smaller illegal provision. A high age has a positive effect on formal production and a negative on do-it-yourself activities. The influence of age on illegal provision depends on the service in question. For indoor painting and papering and small home repairs illegal provision increases with age. In the other categories illegal provision decreases with age. The only determinant with a distinct discriminating effect between illegal provision and home production is the do-it-yourself dummy. Households with an inclination to do-it-yourself activities use less illegal services.

In this study some analyses were also carried out to discover the extent in which home production saves expenses. But this led only to the trite observation that a household in need of a certain service or good saves expenses if it wholly relies on home production.

The main conclusion of this study refers to the choices of households. Their provision of services is influenced not only by financial arguments, but also by the physical condition of the members of the household, their skills, the supply of illegal services in the local area and their inclination towards do-it-yourself activities.

BIJLAGE 1

Omschrijving van de gehanteerde begrippen bij elk van de onderscheiden consumptiecategorieën

CATEGORIE	FORMEEL	HUISHOUDELIJK	ONBETAALD	INFORMEEL
1. Huis schoonmaken	Betaalde gezins- of of andere hulp; werkster van een schoonmaakbedrijf	Zelf of door een van de huisgenoten gedaan	Onbetaald door vrienden, familie of kennissen	Tegen betaling; door een bekende of een werkster van beroep die gedeeltelijk of geheel in dienst is
2. Ruiten - aan de buitenkant - wassen	Door een glazenwasser/ schoonmaakbedrijf	Idem	Idem	Tegen betaling door een werkster of een bekende
3. Reinigen of wassen van dekens, dekbedden of slaapzakken	Bij een wasserij, wasserette of stomerij	Idem	Onbetaald door of met behulp van vrienden, familie of kennissen	Door iemand tegen betaling
4. Verzorging zieke of hulpbehoevende huisgenoot/gezinslid	Door een gediplomeerd verpleegkundige of iemand anders van een kruisvereniging of andere instantie	Idem	Idem	Idem
5. Dameskapper	Bij een kapperszaak	Idem	Onbetaald door vrienden, familie of kennissen	Tegen betaling door iemand die thuis komt
6. Verse groenten	Gekocht in de winkel	Uit eigen tuin	Gekregen van vrienden, familie of kennissen	Gekocht bij een boer, een ruinder of ergens langs de kant van de weg
7. Dameskleding	Gekocht in de winkel; gekocht op de markt	Zelf of door een van de huisgenoten gemaakt	Gekregen van of geruild met vrienden, familie of kennissen	Gekocht van iemand die thuis tegen betaling kleding maakt; tegen betaling overgenomen van vrienden, familie of kennissen
8. Meubels	Gekocht in een winkel/meubelzaak	Idem	Gekregen van vrienden, familie of kennissen	Tweedehands overgenomen of gekocht
9. Schoenreparaties	Bij een schoenmaker, hakkenbar of een ander bedrijf voor schoenreparaties	Zelf of door een van de huisgenoten gedaan	Onbetaald door vrienden, familie of kennissen	Door iemand tegen betaling
10. Reparaties aan elektr. huishoudelijke apparatuur	Door een officieel erkend bedrijf	Idem	Onbetaald door of met behulp van vrienden, familie of kennissen	Door iemand tegen betaling, b.v. een klusjesman
11. Reparaties aan beeld- of geluidsapparatuur	Idem	Idem	Idem	Idem
12. Reparaties of onderhoud aan auto	Door een officieel erkend garagebedrijf	Idem	Onbetaald door vrienden, familie of kennissen	Tegen betaling door kennis, monteur of klusjesman
13. Binnenshuis schilderen of behangen	Door aannemer, schilders- of behangersbedrijf	Idem	Onbetaald door of met behulp van vrienden, familie of kennissen	Door iemand tegen betaling
14. Schilderwerk aan de buitenkant van het huis	Idem	Idem	Idem	Idem
15. Grote reparaties aan het huis	Door een officieel erkend bedrijf	Idem	Idem	Door iemand tegen betaling, bijvoorbeeld een klusjesman
16. Kleine reparaties in huis	Idem	Idem	Idem	Idem

BIJLAGE 2

Multinomiale logitanalyse

In een multinomiale logitanalyse is de te verklaren variabele discreet, met meer dan 2 waarden. Een bekend voorbeeld van een dergelijke variabele is de keuze van vervoersmiddel: lopen, fiets, auto, openbaar vervoer. Bij dit voorbeeld zou in een multinomiale logitanalyse voor elk vervoersmiddel de kans worden geschat dat hiervan gebruik wordt gemaakt.

In dit rapport gaat het om de keuze in de wijze van consumeren, waarbij soms 3 en dan weer 4 mogelijkheden worden onderscheiden. In het geval van bijvoorbeeld de 3 mogelijkheden formeel, zwart en huishoudelijk geldt, wanneer de mogelijkheid formeel als referentiecategorie wordt genomen voor de kans op de keuze zwart:

$$(1) \quad P_z = \exp(x_i' b_z) / (1 + \exp(x_i' b_z) + \exp(x_i' b_h))$$

met x_i = vector verklarende variabelen

b_z = coëfficiënten behorende bij de keuze zwart

b_h = coëfficiënten behorende bij de keuze huishoudelijk.

Evenzo geldt voor de keuze huishoudelijk:

$$(2) \quad P_h = \exp(x_i' b_h) / (1 + \exp(x_i' b_z) + \exp(x_i' b_h))$$

en voor de keuze formeel:

$$(3) \quad P_f = 1 / (1 + \exp(x_i' b_z) + \exp(x_i' b_h))$$

Uit (1), (2) en (3) kan worden afgeleid:

$$(4) \quad P_f + P_h + P_z = 1$$

In de tabellen in dit rapport zijn niet de b 's afgedrukt, maar de afgeleiden van de kansen naar de verklarende variabelen; bijvoorbeeld voor de afgeleide van de kans op formeel naar variabele x_j

$$(5) \quad \frac{\partial P_f}{\partial x_j} = P_f (b_{jf} - b_{jf} \cdot P_f - b_{jh} \cdot P_h - b_{jz} \cdot P_z)$$

De som van de afgeleiden naar een variabele is gelijk aan nul:

$$(6) \quad \frac{\partial P_f}{\partial x_j} + \frac{\partial P_h}{\partial x_j} + \frac{\partial P_z}{\partial x_j} = 0$$

Zie voor een beschrijving van het gehanteerde LOGIT-JD programma: Stichting voor Economisch Onderzoek, Handleiding LOGIT-JD; versie 1.11; Amsterdam, augustus 1987.

LIJST VAN PUBLIKATIES

De navolgende publikaties zijn schriftelijk of telefonisch te bestellen bij Distributiecentrum (DOP), Postbus 20014, 2500 EA Den Haag, telefoon 070-789885, onder vermelding van het ISBN-nummer en het afleveringsadres. De met een * aangeduide publikaties zijn te bestellen bij de Staatsuitgeverij te Den Haag.
De met een -- aangeduide publikaties zijn niet meer leverbaar.

RAPPORTEN

- (OSA1) Organisatie voor Strategisch Arbeidsmarktonderzoek, Programma 1984/1985, juli 1984, 39 blz., f 12,50, ISBN 90 346 0306 7
- (OSA2) Organization for Strategic Labour Market Research: Programme 1984/1985, juli 1984, 45 blz., beknopte versie van Nederlandse uitgave. Bij OSA-bureau verkrijgbaar
- (OSA3)* OSA-Rapport 1985, Werk voor allen, nov. 1985, 83 blz., f 20,50, ISBN 90 12 05171 1
- (OSA3a) Reactie OSA-Stuurgroep op Werk voor allen, febr. 1986, 9 blz. Bij OSA-bureau verkrijgbaar
- (OSA4) Organization for Strategic Labour Market Research, Full Employment, febr. 1986, 37 blz., summary van OSA 3. Bij OSA-bureau verkrijgbaar
- (OSA5)* OSA-Rapport 1988, Arbeidsmarktperspectieven, januari 1988, 116 blz., ISBN 90 12 05759 0
- (OSA5a) Reactie OSA-Stuurgroep op OSA-Rapport 1988, januari 1988, fotokopie, 12 blz., Bij OSA-bureau verkrijgbaar
- (OSA6) OSA-Report 1988, Labour market perspectives, febr. 1988, 24 blz., summary of OSA 5. Bij OSA-bureau verkrijgbaar
- (OSA7) Organisatie voor Strategisch Arbeidsmarktonderzoek, Programma 1988/1989, oktober 1988, 51 blz. Verkrijgbaar bij OSA-bureau

VOORSTUDIES

- (V1) J.-P. Jallade, New information technologies (NIT) and technical education, nov. 1984, 31 blz., f 12,50, ISBN 90 346 0393 8
- (V2) M. Couwenberg, P.J. van den Noord, Internationale trends in de ontwikkeling van arbeidsproductiviteit en werkgelegenheid, maart 1985, 110 blz., f 20,-, ISBN 90 346 0449 7
- (V3) E. Wever e.a., Op Daedalus vleugels, een literatuurverkenning over nieuwe ondernemers en ondernemingen, maart 1985, 118 blz., f 22,50, ISBN 90 346 0456 X
- (V4) L.H.M. Bosch, W. Driehuis, P.J. van den Noord, F.E.M. Ouddeken, Het werkgelegenheidswonder in de Verenigde Staten: mythe of werkelijkheid?, juni 1985, 127 blz., f 20,-, ISBN 90 346 0539 6
- (V5) W.H.J. Reynaerts, W.J.P.M. Fase, R. de Boer, Bespiegelingen over de toekomst van de sociale partners, juni 1985, 88 blz., f 18,-, ISBN 90 346 0598 1
- (V6) R. Kayzel (ITS), Het opleidingsbeleid in de grafische industrie, nov. 1985, 43 blz., f 13,-, ISBN 90 346 0656 2

- (V7)* L. Geut, D.G. Kalverkamp, L. Markensteyn (Berenschot), De organisatorische gevolgen van 20% arbeidsduurverkorting, nov. 1985, 38 blz., f 9,-, ISBN 90 12 05172 X
- (V8) K. ten Have, G. Jehoel, Werkloze jongeren: een verloren generatie?, nov. 1985, 151 blz., f 25,-, ISBN 90 346 0695 3
- (V9) W. Driehuis, W. van Voorden, L.J. de Jonge, W. Siddré en J.A.M. van Wezel, Preadviezen over de flexibilisering van de arbeidsmarkt, dec. 1985, 110 blz., f 20,-, ISBN 90 346 0746 1
- (V10) A.J.F. Köbben, J.J. Godschalk, Een tweedeling van de samenleving?, dec. 1985, 90 blz., f 19,-, ISBN 90 346 0722 4
- (V11) W. Bremer, Flexibilisering van arbeid; mogelijkheden en effecten, een onderzoek met de bouw als voorbeeld, febr. 1986, 97 blz., f 19,-, ISBN 90 346 0789 5
- (V12)* A.M.C. Vissers, A.M. de Vries, Th. Schepens, Arbeidsmarktgedrag ten tijde van massale werkloosheid, april 1986, 108 blz., f 25,-, ISBN 90 12 05302 1
- (V13)* G.J. Bakker, R.D.J. Nieuwenhuizen, Op arbeid bezuinigd?, juni 1986, 116 blz., f 25,-, ISBN 90 12 05321 8
- (V14)* L.H.M. Bosch, T.P. Kroes, F.E.M. Ouddeken, De werkgelegenheid in de consumptieve dienstensector, juli 1986, 68 blz., f 25,-, ISBN 90 12 05344 7
- (V15)* K.A. Springer, B. Compaijen, A.J. Vermaat, Werkloosheid en loonrigiditeit, populair-wetenschappelijke versie van werkdocument W 25, aug. 1986, 71 blz., f 15,50, ISBN 90 12 05361 7
- (V16)* A.M.C. Vissers, A.M. de Vries, A.G. ter Huurne, Verandering van baan; een lonende zaak?, okt. 1986, 81 blz., f 16,50, ISBN 90 12 05408 7
- (V17) H.A. van Stiphout, P.J. van Wijngaarden, A.J.M. van Miltenburg, M.J. Ellman, Gedachten over loondifferentiatie, probleemstelling en preadviezen, febr. 1987, 92 blz., f 15,-, ISBN 90 346 1100 0
- (V18) P.C. Allaart, R. Kunnen, J.C. van Ours, H.A. van Stiphout, OSA-Trendrapport 1987, Actuele informatie over de arbeidsmarkt, april 1987, 72 blz., f 15,-, ISBN 90 346 1119 1
- (V19) J.C. van Ours, J.S. Hagens, A.M. de Voogd, Openstaande vacatures onder de loep genomen, aug. 1987, 98 blz., f 20,-, ISBN 90 346 1278 3
- (V20) R.C. Kloosterman, Achteraan in de rij; een onderzoek naar de factoren die (her)intreding van langdurig werklozen belemmeren. Beknopte versie met samenvatting en conclusies, aug. 1987, 40 blz., f 10,-, ISBN 90 346 1295 3
- (V21) F.J. Schrijver, C.M. van Westrenen, De betekenis van de telecommunicatie-infrastructuur voor de ontwikkeling van de Nederlandse economie, pkt. 1987, 94 blz., f 20,-, ISBN 90 346 1367 4
- (V22) A.T.H. Janssen (SWIDOC), Inventarisatie arbeidsmarktonderzoek 1980-juni 1987, overzicht van afgesloten en lopend onderzoek, november 1987, 300 blz., f 45,-, ISBN 90 346 1380 1

- (V23) OSA, Werkgelegenheidsvooruitzichten voor de Nederlandse machine-industrie, februari 1988, 42 blz. + 65 blz. bijlagen, f 20,-, ISBN 90 346 1515 4
- (V24) P.C. Allaart (ed.) e.a., The labour market in five small European countries, maart 1988, 126 blz., f 25,-, ISBN 90 346 1536 7
- (V25) A.M.C. Vissers, W.N.J. Groot, Arbeidsmobiliteit, beloning en loopbaan; de flexibiliteit van werkenden en werklozen, mei 1988, 104 blz., f 20,-, ISBN 90 346 1569 3
- (V26) J. Muysken, A.F. van Zweeden, De componenten van de werkloosheid, vereenvoudigde versie van W 52, juni 1988, 78 blz., prijs f 20,-, ISBN 90 346 1589 8
- (V27) C.C. Koopmans, De informele arbeidsmarkt, juli 1988, 118 blz., prijs f 25,-, ISBN 90 346 1634 7
- (V28) B. Hövels, V. van Esch, J. van den Berg, Technologie, substitutie en kwalificatie, november 1988, 94 blz., prijs f 20,-, ISBN 90 346 1781 5

WERKDOCUMENTEN

- (W15) H.J. van Dongen, G.G.J.M. Poeth, G. Slagmolen, P.J. Tack, De diensten als motor voor nieuwe activiteiten, okt. 1985, 70 blz., f 10,-, ISBN 90 346 0629 5
- (W16) Instituut voor Sociale Kommunikatie en Marktonderzoek, Niet opgeven maar werken, nov. 1985, 41 blz., f 10,-, ISBN 90 346 0650 3
- (W17) Stichting Het Nederlands Economisch Instituut, Een verkenning van de arbeidsmarkt naar beroep en opleiding tot 1990, jan. 1986, 105 blz., f 18,-, ISBN 90 346 0728 3
- (W18) K. ten Have, Voortijdige schoolverlaters nader bezien, jan. 1986, 30 blz., f 13,-, ISBN 90 346 0743 7
- (W19) A.G. ter Huurne, Werkloze jongeren: een verloren generatie? De non-responsgroep nader onderzocht, febr. 1986, 44 blz., f 13,-, ISBN 90 346 0763 1
- (W20) L. Kok, C. de Neubourg, Projecting labour supply, febr. 1986, 100 blz., f 18,-, ISBN 90 346 0782 8
- (W21) Stichting het Nederlands Economisch Instituut, De ontwikkeling van de werkgelegenheid in de commerciële intermediaire dienstensector, een vooronderzoek, febr. 1986, 109 blz. + bijlagen, f 18,-, ISBN 90 346 0796 8
- (W22) H. van den Berg, H. Goede, Substitutie van beroepskrachten door vrijwilligers in het ouderenwerk en de psychiatrie, maart 1986, 80 blz., f 17,-, ISBN 90 346 0810 7
- (W23)-- A. Kapteyn, I. Woittiez, Arbeidsaanbod en voorkeursvorming, april 1986, 124 blz., f 19,-, ISBN 90 346 0826 3
- (W24) J.C. van Ours, Onderzoek naar knelpunten in de personeelsvoorziening, mei 1986, 69 blz. + 35 blz. bijlagen, f 18,-, ISBN 90 346 0842 5
- (W25)-- K.A. Springer, B. Compaijen, A.J. Vermaat, Arbeidsmarkt en loonflexibiliteit, juli 1986, 137 blz., f 21,-, ISBN 90 346 0893 X
- (W26) G. Kraayvanger, B. van Onna, Intermediaire voorzieningen, juli 1986, 63 blz., f 17,-, ISBN 90 346 0904 9
- (W27) Organisatie voor Strategisch Arbeidsmarktonderzoek, Programma 1986/1987, sept. 1986. Op aanvraag gratis bij OSA-bureau verkrijgbaar
- (W28) J.J. van Hoof, Aansluiting tussen onderwijs en arbeid: recente ontwikkelingen en uitgangspunten voor beleid, sept. 1986, 52 blz., f 14,-, ISBN 90 346 0948 0
- (W29) F. de Lange, P. Sweere, J. Heijink, Beleid en vrijheid. Een onderzoek naar voorwaarden voor werken met behoud van uitkering in gemeenten, okt. 1986, 99 blz., f 18,-, ISBN 90 346 0968 5
- (W30) J.C. van Ours, R. Kunnen, A.M. de Voogd, Huishoudelijke activiteiten en gezinsconsumptie, nov. 1986, 97 blz., f 18,-, ISBN 90 346 0999 5
- (W31) H.W. Vrolijk, B.C.M. Alders, Technische ontwikkeling en arbeidsmarkt; de mogelijkheden van panelonderzoek, dec. 1986, 124 blz., f 19,-, ISBN 90 346 1017 9
- (W32) J. Hartog, E. Mekkelholt, H. van Ophem, Een empirische studie naar de arbeidsmobiliteit in Nederland, febr. 1987, 140 blz., f 21,-, ISBN 90 346 1064 0

- (W33) J. Hartog, M. Visser, De juiste man op de juiste plaats; doet het ertoe?, febr. 1987, 52 blz., f 14,-, ISBN 90 346 1081 0
- (W34) C.L.J. Boos, A.G. Nagelkerke, Van flexibele arbeid naar sociale zekerheid, maart 1987, 75 blz., f 17,-, ISBN 90 346 1107 8
- (W35) J.C. van Ours, J.S. Hagens, Vacatures in beweging, mei 1987, 55 blz., f 14,-, ISBN 90 346 1188 4
- (W36) W. Bremer, Effecten van arbeidsmobiliteit op de kans op werk van de bouwvakarbeider in 1985, juni 1987, 66 blz., f 16,-, ISBN 90 346 1239 2
- (W37) L. Geut, A.M.C. Janssen, Th.D. Geerdink, P.C. Allaart e.a., Herverdeling van arbeid anno 1987, juli 1987, 73 blz., f 15,50, ISBN 90 346 1275 9
- (W38) R.C. Kloosterman, Achteraan in de rij; een onderzoek naar de factoren die (her)intreding van langdurig werklozen belemmeren. Deel I Rapport 111 blz. + Deel II Bijlagen 106 blz., aug. 1987, f 25,-, ISBN 90 346 1293 7
- (W39) H. Verijdt, J. Diederer, Determinanten van beroepskeuze, oktober 1987, 72 blz., f 15,50, ISBN 90 346 1376 3
- (W40) G.A. Wijers, Een ontwikkelingspsychologisch concept van beroepskeuze en arbeidsmarktprognoses, oktober 1987, 27 blz., f 10,-, ISBN 90 346 1377 1
- (W41) K. ten Have, A. Vissers, Arbeid tussen markt en organisatie; een verhandeling over kwaliteit van arbeid in relatie tot arbeidsmarktgedrag, december 1987, 124 blz., f 19,-, ISBN 90 346 1405 0
- (W42) R.A. Wong, E.C. Schokking-Siegerist, Belemmeringen bij volwassenen tot om-, her- en bijscholing, december 1987, 160 blz., f 25,-, ISBN 90 346 1427 1
- (W43) H.L.G. Zanders, A.G. Willems, Automatisering in de kwartaire sector, gevolgen voor arbeid, december 1987, 121 blz., f 19,-, ISBN 90 346 1434 4
- (W44) NEI, Een verkenning naar de determinanten van de werkgelegenheidsontwikkeling in de commerciële intermediaire dienstensector, 3 cases, januari 1988, 87 blz., f 17,50, ISBN 90 346 1451 4
- (W45) NEI, Omvang en ontwikkeling van de commerciële intermediaire dienstensector, januari 1988, 77 blz., f 17,-, ISBN 90 346 1452 2
- (W46) Y.K. Grift, J.J. Siegers, Aanboddeterminanten van deeltijd-arbeid, maart 1988, 68 blz., f 16,-, ISBN 90 346 1528 6
- (W47) C.C.P.M. van Ginneken, De ontwikkeling van de vraag naar deeltijdarbeid, maart 1988, 109 blz., f 18,-, ISBN 90 346 1529 6
- (W48) P.W. Mol, J.C. van Ours, J.J.M. Theeuwes, Honderd jaar gehuwde vrouwen op de arbeidsmarkt, maart 1988, 89 blz., f 17,50, ISBN 90 346 1530 8
- (W49) J. Theeuwes, M. Kerkhofs, M. Lindeboom, Toestanden, overgangen en duren op de Nederlandse arbeidsmarkt 1980-1985, april 1988, 133 blz., f 20,-, ISBN 90 346 1550 2

- (W50) J. Hartog, E. Mekkelholt, H. van Ophem, Job mobility and unemployment duration: results from a sequential mobility model, mei 1988, 111 blz., f 18,-, ISBN 90 346 1039 X
- (W51) K.A. Springer, J.A. Vijlbrief, B. Compaijen, Werkgelegenheid, werkloosheid en sociale zekerheid, mei 1988, 92 blz., f 17,50, ISBN 90 346 0599 X
- (W52) J. Muysken, Classification of unemployment: analytical and policy relevance, juni 1988, 66 blz., f 16,-, ISBN 90 346 1658 4
- (W53) J.C. van Ours, A.M. de Voogd, Vervulde vacatures onder de loep genomen, augustus 1988, 77 blz., f 17,50,- ISBN 90 346 1687 8
- (W54) J.C. van Ours, G. Ridder, Vacatureduren in de jaren tachtig, augustus 1988, 50 blz., f 16,-. ISBN 90 346 1688 6
- (W55) A. ter Huurne, Werkloze jongeren twee jaar later, september 1988, 146 blz., prijs f 21,-, ISBN 90 346 1690 8